

Položaj i uloga žena u društvu na području Banske Hrvatske u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća

Hlanuda, Ivona

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:596157>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Ivona Hlanuda

**Položaj i uloga žena u društvu na području Banske Hrvatske u drugoj polovici
19.stoljeća i početkom 20.stoljeća**

Završni rad

Rijeka, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za povijest

Ivona Hlanuda

Položaj i uloga žena u društvu na području Banske Hrvatske u drugoj polovici 19.stoljeća i
početkom 20.stoljeća

Završni rad

Preddiplomski studij Povijesti

Mentor: doc.dr.sc. Andrea Roknić Bežanić

JMBAG: 0009084777

Rijeka, 2022.

Sadržaj

1.Uvod	1
2.Položaj i uloga žena u zapadnoeuropskoj kulturi 19.stoljeća	3
3. Položaj i uloga žena u društvu Banske Hrvatske od druge polovice 19.stoljeća do Prvog svjetskog rata	6
3.1.Žene u obitelji	7
3.2.Obrazovanje žena	12
3.3. Žene na tržištu rada	20
3.4.Žene umjetnice	23
3.5.Javno i političko djelovanje žena u Banskoj Hrvatskoj	31
4.Žensko pitanje	35
5.Zaključak	37
6.Bibliografija	39
7.Prilozi	43

Sažetak

Rad će se baviti ulogom i položajem žena u društvu na području Banske Hrvatske od druge polovice 19.stoljeća do početka Prvog svjetskog rata. Cilj rada je prikazati i objasniti položaj žena u navedenom razdoblju, te na koji je način položaj definirao njihovu ulogu unutar društva. Povijesna događajnica druge polovice 19.stoljeća vrlo je bogata, razvijaju se modernizacijski procesi koji su omogućili transformaciju patrijarhalnog društva u građansko društvo. Proces se nisu odnosili samo na muški rod već i na ženski, čime se mijenja njihov položaj, a samim time i njihova uloga unutar društva. Modernizacija podjednako zahvaća više društvene slojeve i one niže, stoga će u radu biti podjednako govora o ženama nižeg i višeg društvenog sloja. Bez obzira na provođenje modernizacijskih reformi, odnosi muškarca i žene sporo se mijenjaju. Prisutan je i dalje tradicionalni patrijarhalni odnos, koji veće promjene doživljava krajem 19. i početkom 20.stoljeća, stoga će se dio rada osvrnuti i na sam odnos muškarca i žene, na koji način se on mijenja, te kakvo je mišljenje bilo zastupljeno među jačim muškim spolom. Za argumentaciju navedenog koristi će se primarno periodička građa, novine *Narodne novine*, *Dom i Sviet*, *Karlovački glasnik*, *Svjetlo*, *Primorac*, *Domobran* i *Jutarnji list*, te sekundarna literatura koja se bavi navedenom temom.

Ključne riječi: žena Banske Hrvatske, odnos muškarca i žene, društvena uloga, položaj u društvu, javno djelovanje

1.Uvod

Žene su posebna i jedinstvena skupina unutar društva. Tijekom povijesti često su smatrane slabijim i manje vrijednim spolom. Stoljećima su bile podređene muškom rodu i radile sve kako muškarac nalaže. Njihova orijentiranost prema kućanstvu i obitelji sprječavala ih je da se pojavljuju u javnosti u tolikoj mjeri kao i muškarci. Njihovo javno djelovanje započinje tek krajem 19.stoljeća, a punu afirmaciju dobivaju neposredno nakon Prvog svjetskog rata. Ovim radom pokušava se spoznati položaj žena, utvrditi koju su ulogu imale unutar društva, te prikazati kako i na koji način se njihova uloga i položaj mijenjao tokom navedenog razdoblja. Historiografija se značajnije počela baviti ovom temom početkom 21.stoljeća, a najviše radova nastaje unazad deset godina. Najveći broj radovi bavi se položajem žena i njezinom ulogom u društvu na području Banske Hrvatske od druge polovice 19.stoljeća pa do Prvog svjetskog rata. Uglavnom se u radovima, autori bave pitanjem obrazovanja i zastupljenošću ženskog učiteljskog osoblja u školstvu.¹ Nekolicina autora bavi se zastupljenošću žena na području umjetnosti, kulture i politike.² Analizom periodičke građe, novina, *Narodne novine*, *Dom i Sviet*, *Primorac*, *Svjetlo*, *Karlovački glasnik*, *Domobran* i *Jutarnji list*, nastojat ću prikazati što je društvo očekivalo od žena, koje poslove su žene trebale obavljati, kako se trebala ponašati u društvu, kakvo obrazovanje je trebala ili nije trebala steći, te u konačnici prikazati na koji način je društvo zamišljalo „idealnu ženu“. Banska Hrvatska od sredine 19.stoljeća pokušava pratiti europske trendove po pitanju afirmacije žena. Blizina Graza i Beča, dva najvažnija centra tadašnje Monarhije, omogućila je dolazak modernih ideja na područje Banske Hrvatske, a koja se tiču što bi žena trebala biti i kakav bi položaj u društvu trebala imati. Osim vanjskih utjecaja, od sredine 19. stoljeća, počinju se donositi brojni zakoni vezani uz žene, a tiču se pitanja obrazovanja, njihovoj mogućnosti djelovanja u javnosti, a koji će utjecati na njihov daljnji položaj i ulogu unutar društva. Istraživačka pitanja koja se postavljaju tijekom rada odnose se na to kako su ti vanjski utjecaji mijenjali ulogu i položaj žena u Banskoj Hrvatskoj, te će se dati odgovor na pitanje dali je Banska Hrvatska vremenski pratila „vanjske trendove“ po pitanju

¹ Radovi koji su dali veliki doprinos u istraživanju ove teme su sljedeći: Marijana Ivanković Škrinjar, Više djevojačke škole ženskih crkvenih redova u Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu stoljeća, Zagreb, 2014.g, Dunja Modrić- Blivajs, Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774.g. do 1850.g., Zagreb, 2007.g, Suzana Jagić, Jer kad žene budu prave žene...,Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX.stoljeće, Ivanec, Sonja Erceg, Dora Tataj, Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19.stoljeća, Zagreb, 2020., Dinko Župan, Dobre kućanice, Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19.stoljeća, Slavonski brod, 2009.g.

² Radovi koji su dali veliki doprinos u istraživanju ove teme su sljedeći: Mia Gonan, Recepcija djelovanja hrvatskih umjetnica na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014.g.,² Snježana Pintarić, Žarka Vujić, Identificiranje i reprezentiranje povijesnih prostora likovnog stvaranja žena, Zagreb, 2018.g., Iskra Iveljić, Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19.stoljeća, Zagreb, 2018.g.

žena ili je zaostajala bez obzira na reforme i zakone. Na postavljena pitanja nastojati ću odgovoriti analizom sekundarne literature i već spomenute periodičke građe.

2. Položaj i uloga žena u zapadnoeuropskoj kulturi 19. stoljeća

Od začetaka europske civilizacije i nastanka europske kulture, žena je bila manje vidljiva od muškarca.³ Nalazila se u neravnopravnom položaju jer je smatrana manje vrijednom, kako u tjelesnom tako i u duhovnom smislu.⁴ Na društvenoj ljestvici nalazile su se na posljednjem mjestu, često su bile potlačene i gledane s brojnim predrasudama. Takvo stanje na prostoru Zapadne Europe bilo je prisutno sve do polovice 19. stoljeća, kada su se počele pojavljivati napredne ideje glede ženskog pitanja.⁵ Do tada u europskom društvenom životu vlada patrijarhalni poredak u kojemu muškarci zauzimaju vodeće položaje u društvu.⁶ Oni su bili ti koji su donosili hranu i novac u kuću, a od žene se očekivalo da utjelovi tradicionalne, nematerijalističke vrijednosti skromnosti, čednosti, predanosti i nevinosti, te da bude posvećena svojim ulogama domaćice, supruge i majke.⁷ Zbog njihove krhke fizičke građe u odnosu na muškarce, često su ih smatrali i mentalno slabijima. Područje razuma pripalo je muškom rodu jer su umjereni i razboriti pa njima emocije ne mogu lako ovladati kao što se to češće dešavalo ženama.⁸ Ona jednim dijelom postaje pasivna promatračica života, podložna muškom rodu, u kojemu živi za druge i u kojemu zadovoljava potrebe drugih.⁹ Stvaranjem modernoga građanskoga društva u Zapadnoj Europi sredinom 19. stoljeća značilo je redefiniranje kanona ženskih vrлина.¹⁰ Ideje „nove žene“ zahtijevale su „micanje“ tadašnjih društvenih, političkih i ekonomskih predrasuda utemeljene na spolu, te njihovu ravnopravnost.¹¹ Mogućnost obrazovanja žena u naprednijim europskim zemljama postaje sve veća u 19. stoljeću, što joj je omogućilo da širi vidike, da se oslanja na vlastitu snagu i da teži ka sve većoj neovisnosti. Od povučene i skromne žene, nastat će samopouzdana, hrabra, samosvjesna žena, koja će se osloboditi od muškog nadzora.¹²

O „ženskom pitanju“ sredinom 19. stoljeća piše John Stuart Mill, u svom spisu „Podređenost žena“ iz 1861. g. Prikazuje što bi žene trebale biti, kakav je njihov položaj u odnosu na muški rod, te koja je njihova zadaća u društvu. Autor govori o patrijarhalnom sustavu i na koji način

³ Jasna Šego, O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća, Zagreb, 2012. g., str. 141, 142.

⁴ Isto.

⁵ Isto.

⁶ Isto.

⁷ Iskra Iveljić, Očevi i sinovi, Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća, Zagreb, 2007. g., str. 278.

⁸ Isto.

⁹ Jasna Šego, O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća, Zagreb, 2012. g., str. 141, 142.

¹⁰ Iskra Iveljić, Očevi i sinovi, Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19. stoljeća, Zagreb, 2007. g., str. 278.

¹¹ Isto.

¹² Jasna Šego, O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19. stoljeća, Zagreb, 2012. g., str. 143.

se kroz povijest gledalo na njega. Ističe kako su žene „ropkinje“ patrijarhalnog sustava u kojemu im je onemogućeno da odlučuju o vlastitoj sudbini, što je vidljivo u jednom od poglavlja knjige: „...teoretičari apsolutne monarhije oduvijek su tvrdili da je jedini prirodni oblik vladavine, da proizlazi iz patrijarhalnog sustava, koji je bio primitivan i spontani oblik društva..., ...što se tiče žena svaka je pripadnica podređene klase u stalnom stanju kombinirane podmićenosti i zastrašenosti. Veliki broj voditeljica a još više sljedbenica, mora gotovo u potpunosti žrtvovati zadovoljstvo ili poboljšanje vlastite sudbine...“¹³, „...odnos između muža i žena veoma je nalik odnosu gospodara i vazala, samo što se od žene očekuje manje ograničena poslušnost...“.¹⁴ Među muškim rodovima bilo je zastupljeno mišljenje kako je ženina najvažnija i jedina uloga u životu biti domaćica, supruga i majka. Autor kritizira muški rod za njegovanje konzervativnih mišljenja o ženama prema kojima bi ona trebala biti okrenuta kući i obitelji, a što je vidljivo u jednom od poglavlja knjige: „Pretpostavlja se da je opći muški stav kako je prirodan poziv žene biti supruga i majka..., ...može se općenito smatrati da se žena udajom odlučuje za vođenje domaćinstva te odgoj obitelji kao svoju prvu zadaću...“.¹⁵ No osim osvrtnja na prošlost, autor zagovara individualnu slobodu i društvenu promjenu. Govori o ravnopravnosti žena i o njihovoj potrebi za afirmiranjem u javnoj sferi. Kritizira muški rod za njegovanje konzervativnih mišljenja o ženama, da bi žena trebala biti okrenuta prema kući i obitelji, a fizički i intelektualni posao trebala bi prepustiti muškom rodu. Osuđuje zlostavljanje žena i ističe kako se autoritet ne stječe rođenjem odnosno spolom, već bi se trebao stjecati vrlinom, što ističe u svojoj knjizi: „...određujući od samog rođenja kako nisu i ne mogu postati sposobne za zaposlenja koja su legalno dostupna i najglupljem i najpodlijem muškarcu ili im se pak ti poslovi zabranjuju, bez obzira koliko sposobne bile za njih, i čuvaju isključivo za muškarce...“.¹⁶ Mill također kritizira neravnopravnosti žena po pitanju prava glasa. Navodi kako su mišljenja prethodnih stoljeća bila takva da se smatralo da je ženi dovoljno pravo da bira muža s kojim će osnovati obitelj. Ističe kako bi žena trebala imati pravo glasa bez obzira dali se radi o pitanju gdje su upleteni interesi žena kao takvih ili ne.

U naprednijim europskim zemljama u 19.stoljeću žene se sve više počinju zapošljavati u industriji, u tvornicama pa prestaju biti u tolikoj mjeri materijalno ovisne o suprugu ili ocu. Počinju sve više sudjelovati u nacionalnim i revolucionarnim strujanjima svoga vremena.¹⁷

¹³ John Stuart Mill, Podređenost žena, Zagreb, 2000.g.,str.27.

¹⁴ Isto.,str. 91.

¹⁵ Isto.,str. 39.

¹⁶ Isto.,str.60.

¹⁷ Jasna Šego, O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19.stoljeća, Zagreb, 2012.g.,str.144.

Zbog sve veće zastupljenosti prosvjetiteljskih i liberalnih ideja dolazi do stvaranja modernog građanskog društva u kojemu je ženama otvoren prostor za stvaranje novih uloga unutar društva.¹⁸

¹⁸ Isto.

3. Položaj i uloga žena u društvu Banske Hrvatske od druge polovice 19.stoljeća do Prvog svjetskog rata

U ovom poglavlju iznijet će se analiza literature i novinskih članaka putem kojih će se utvrditi uloga žena u društvu na prostoru Banske Hrvatske od polovice 19.stoljeća do početka Prvog svjetskog rata. Poglavlje je razdijeljeno na manje cjeline, kako bi se što detaljnije i jasnije mogla objasniti pojedina uloga žena. Prikazat će se njihova uloga i položaj unutar obitelji, dat će se pregled modernizacijskih procesa koji su zadesili područje Banske Hrvatske, a koji su direktno utjecali na ulogu i položaj žena, na koji način su modernizacijski procesi utjecali na žensko obrazovanje, te kakvo je ono imalo daljnju ulogu za položaj i ulogu žena. Prikazat će se javno, kulturno i umjetničko djelovanje žena u to doba, te s kojim problemima i poteškoćama su se susretale. Također će se govoriti o ženskom djelovanju u javnosti i o njihovoj zastupljenosti na političkoj sceni.

Položaj i uloga žena u Banskoj Hrvatskoj nema značajnih razlika u odnosu na njihov položaj u svijetu. Ono što im je bilo zajedničko je bila njihova podređenost muškarcima. U 19.stoljeću položaj žene definiran je spolnom politikom i rodnim odnosima, u kojima je žena smatrana slabijim spolom i koja po tome treba biti podređena muškarcu. Žena gotovo ni u čemu nije bila samostalna, uvijek je bila promatrana i kontrolirana od strane oca ili supruga. Građanska prava bila su joj ograničena, obrazovanje je svedeno na minimum, a politička prava nije niti imala. Djelovanje u javnosti bilo je „tako reći“ zabranjeno, tj. u javnosti, na radnim mjestima, radile su isključivo žene nižih društvenih slojeva, dok žene viših društvenih slojeva su ostajale kući i ondje stjecale svoju afirmaciju kao majke, supruge i domaćice. Stvaranjem građanskog društva i provođenjem modernizacijskih reformi utjecalo se na promjenu uloge žene u društvu. Radilo se na tome da se žena sve češće pojavljuje u javnosti i da proširi svoje djelovanje na različita područja. Pojavom sufražetskog pokreta u svijetu krajem 19.stoljeća, dolazi do promjena i na području Banske Hrvatske gdje se žene sve više počinju zalagati i boriti za svoja prava i za ravnopravniji položaj unutar društva.

3.1. Žene u obitelji

Ženina uloga u društvu od sredine 19.stoljeća nije se pretjerano razlikovala od njezinih uloga u prethodnim stoljećima, a to je biti domaćica, supruga i majka. Tradicionalne patrijarhalne vrijednosti zadržale su svoj kontinuitet, stoga muškarac i dalje ima dominantnu ulogu u društvu. Dominaciju, muškarac stvara na znanju o tjelesnim i psihičkim razlikama žena i muškaraca koje je utvrdila znanost toga vremena.¹⁹ To znanje bilo je reproducirano u brojnim pedagoškim i školskim časopisima i kroz školske udžbenike, stoga je djeci od malih nogu bilo „usađeno“ da su muškarci jaki i snažni, da obavljaju težačke poslove, da svojim radom prehranjuju obitelj i da zbog toga drže glavnu riječ u kući. Žene su u tom kontekstu smatrane slabijim spolom, gdje su one trebale biti krasne, mirne, strpljive, brižne, čedne, poštene.²⁰ Na osnovi ovih tjelesnih značajki, stvara se poželjna slika muškarca i žene, koja je zapravo bila izobličena i koja je predstavljala diskriminaciju žena dugi niz godina. Muškarci su dominaciju nad ženama prvenstveno imali, jer su bili „hranitelji obitelji“. Raspolagali su sa svim prihodima i imovinom koju su posjedovali i s imovinom koju je posjedovala supruga.²¹ Žene nisu imale mogućnost javnom djelovanja, stoga je njihova jedina zadaća bila posvetiti se obiteljskom životu. Jedino kroz obitelj, koja je bila njezin prirodni „okoliš“, mogla je postići svoju afirmaciju. Stoga je društvena uloga žene bila biti dobra domaćica, supruga i majka, što ističe i članak lista *Dom i Sviet* u kojem je navedeno „...nu bezdušna žena, koja zanemaruje svoje dužnosti kao supruga, domaćica, majka, uništuje sreću kuće, kvari muža, a truje djecu...“.²² Ispunivši te 3 komponente, smatralo se da je žena ispunila svoju životnu ulogu. Pojam „dobra domaćica“ nije bio jednoznačan, već on se razlikovao kod žena različitog socijalnog položaja. Obveze su bile drugačije. S jedne strane imamo žene iz srednje ili više građanske klase, koje su ciljano nezaposlene i koje unutar svoga doma nisu imale nikakav posao. One se nisu bavile kuhinjom, pospremanjem i slično, već su to za njih radile kuharice i sluškinje.²³ Žene koje dolaze iz nižih društvenih slojeva, vodile su same računa o tim poslovima. Isto tako se razlikuje i uloga „dobre majke“ s obzirom na društveni sloj iz kojeg žene potječu. Žena iz srednjeg ili višeg društva,

¹⁹ Dinko Župan, Uzor djevojke, Obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19.stoljeća, Zagreb, 2001.g.,str.436.

²⁰ Isto.

²¹ Isto.,str.438.

²²Moda i sport, Porodica, Žena, *Dom i Sviet*, 15.6.1888.g., Broj 12., Zagreb, str.192.

²³ Dinko Župan, Dobre kućanice, Obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19.stoljeća, Zagreb, 2001.g.,str.233.

nije se brinula o vlastitoj djeci, već je o njima vodila brigu dadilja, kasnije kinderfrajla i napokon guvernanta.²⁴

Slika 1: Žena s djecom²⁵

O ulozi i položaju žena u društvu, tisak nije pisao mnogo. Tek se od 1880-ih godina ženske teme počinjju više javljati u pojedinim novinama. Moguće je da je do veće zastupljenosti te teme došlo zbog objavljivanja knjige Davorina Trstenjaka „Dobra kućanica“ 1880.g. koja je trebala poslužiti za stvaranje „idealnog“ ženskog identiteta.²⁶ Knjiga daje mnogo savjeta iz raznih područja koje bi svaka kućanica trebala usvojiti i kroz koje bi se formiralo poželjno određenje žene kao kućanice unutar patrijarhalnog društva. Discipliniranje ženskog ponašanja trebalo se postići strategijom osmišljavanja čitavog niza ženskih kućanskih poslova koje je svaka žena trebala usvojiti ako je željela biti „idealna“ žena.²⁷ Zastupljenost ideje da je ženi mjesto u kući, unutar „četiri zida“ i da joj je glavna zadaća da brine o čistoći i redu domaćinstva vidljivo je u članku lista *Dom i Sviet* u kojem se navodi: „...u svom vlastitom stanu dužna je svaka gospodarica najstrožije obdržavati red i čistoću, jer gazdarica nemože podnipošto na koga svaliti odgovornost za vanjštinu stana, kojim ona upravlja...“.²⁸ Mišljenje da je kućanstvo isključivo ženska zadaća i da je njezina krivica ukoliko nešto nije u redu, vidljivo je u novinskom članku „... Kao domaćici ženi je zadaća da čuva, a mužu da stiče. O njenoj brižnosti i obzirnosti zavisi hoće li kućanstvo procvati...“.²⁹ Iako je ženama bilo omogućeno pohađanje škole, u školama se i dalje fokus stavio na učenje onih predmeta koji bi omogućili ženi da

²⁴ Isto.

²⁵ *Dom i Sviet*, 15.6.1888.g., Broj 12, Zagreb, str.192.

²⁶ Dinko Župan, *Dobre kućanice, Obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19.stoljeća*, Zagreb, 2001.g.,str.235.

²⁷ Isto.

²⁸ *Moda i sport, Naša kuća i stan, Dom i Sviet*, 1.4.1888.g., Broj 7., Zagreb., str. 112.

²⁹ *Moda i sport, Porodica, Žena, Dom i Sviet*, 15.6.1888.g., Broj 12., Zagreb, str.192.

postane dobra domaćica, što je vidljivo u članku lista *Karlovački glasnik* u kojem se navodi kako bi žena trebala pohađati obuku kuhanja, jer je kuhinja temelj dobre kućanice „...škola za kuhanje treba obuhvaćati najpotrebitije grane – teorijske i praktične – tako da djevojka postane pametno teoretično i praktično naobražena žena..., ...ova bi škola nadomjestila veliku prazninu u današnjem ženskom uzgoju jer bi se djevojke odgajale za praktičan život, a ne samo za društvo...“.³⁰ *Karlovački glasnik* prenosi iz Požeškog glasnika *Glasnik*, kakvo je bilo mišljenje o ženama u kućanstvu, kakve su one trebale biti i što su trebale raditi. „...njezin je glavni općeniti djelokrug kuća – na taj ju djelokrug upućuje narav i njezino biće kao drugarica muža i odgojiteljica svoje djece..., ...na svakoj stvari u kući i oko kuće treba da se vidi djelovanje marnih ruku njezinih, sve treba da je u redu i čisto...“.³¹ Osim uloge domaćice, od žena se očekivalo da budu dobre supruge. Biti „dobra supruga“ podrazumijevalo je da žena čini sve kako suprug nalaže, te da je kuća uredna i čista kada se suprug vrati kući s posla. Ideali su bili opće poznati u društvu no svejedno su se isticali u tisku, što je vidljivo u članku lista *Dom i Sviet* „...Supruga mu mora kuću udobno spremi, valja da ga pita za njegove doživljaje – pa će mu se večer kod kuće sviđati, neće trebati tražiti zabavu izvan kuće...“.³² Koliko su takvi stavovi bili „tipični“ i „svakodnevni“ u društvu, govori nam činjenica da se isto razmišljanje javlja i „promovira“ 10 godina kasnije, što nam dokazuje članak lista *Karlovački glasnik* „...odnosi muža i žene, u kući treba da vlada biće koje će razumijeti muža, ugoditi mu i život poljepšati i učiniti kuću ognjištem porodične sreće...“.³³ Od žena se očekivalo da zna „balansirati“ u svojim ulogama majke, domaćice i supruge. Bilo je nedopustivo da se žena odredi za samo jednu ulogu. Da ne bi došlo do toga, u pojedinim tiskovinama često je bila riječ o toj temi, što je vidljivo u jednom od članaka lista *Dom i Svietu* „...Dobra domaćica, izpunjavat će svoje domaćinske dužnosti, a da ne zaboravi uz to na svoje dužnosti kao supruga i majka, jer žena koja hoće da zadovolji svojoj zadaći, ne smije se ograničiti samo na svoju kuću...“.³⁴ Osim uloge kućanice i supruge, od žena se očekivalo da budu dobre majke. Iako teme tiska nisu bile „kako biti dobra domaćica“, svejedno je bilo istaknuto da je jedna od ženinih uloga biti majka, što se navodi u članku lista *Dom i Sviet* „...Poslije supruga glavna su briga materina, djeca...“.³⁵ U drugoj polovici 19.stoljeća, pripadnice višeg društvenog sloja polagano počinju gubiti ulogu majke. Sve manje vremena provode s djecom pa njihovu ulogu u toj sferi

³⁰ Ženski odgoj i poduka u kuhanju, *Karlovački glasnik*, 26.11.1899.g., Broj 4., Karlovac.

³¹ Žena u kućanstvu, *Karlovački glasnik*, 22.7.1900.g., Broj 30., Karlovac.

³² Moda i sport, Porodica, Žena, *Dom i Sviet*, 15.6.1888.g., Broj 12., Zagreb, str.192.

³³ Žena u kućanstvu, *Karlovački glasnik*, 22.7.1900.g., Broj 30., Karlovac.

³⁴ Moda i sport, Porodica, Žena, *Dom i Sviet*, 1.7.1888.g., Broj 13., Zagreb, str.208.

³⁵ Moda i sport, Porodica, Žena, *Dom i Sviet*, 15.6.1888.g., Broj 12., Zagreb, str.192.

preuzimaju dadilje, sluškinje, a kasnije kinderfrajle.³⁶ Takvo „novo“ ponašanje često je bilo osuđeno od strane društva, stoga nekolicina članaka pokazuje negodovanje, što je vidljivo u listu *Dom i Sviet* „...Kako mogu žene zanemarivati svoje materinske dužnosti pa ipak se to toli često događa. Žena pohotna na zabavama, prepušta djecu služkinjam, neuredna žena zapušta svoju djecu isto tako kao i svoje kućanstvo, dočim druga opet kućanstva radi zanemaruje svoju djecu...³⁷, „...Nije li smiješno da matere svoje najmilije blago predaju neizkusnoj djevojci, koja je obično i sama diete...“³⁸ Mišljenje, da je uloga žene biti dobra domaćica, supruga i majka, te da je njezin prirodni ambijent kuća, bio je prisutan još dugi niz godina, a čak su i pojedine obrazovane učiteljice prihvatile takvo mišljenje. 1900.g. učiteljice Marija Jambrišak i Jagoda Truhelka, počinju uređivati časopis *Na domaćem ognjištu* koji je bio namijenjen ženama. List je sugerirao ženama koja je njihova uloga – majka, supruga, domaćica. Tako je Marija Jambrišak u uvodnom članku *Na domaćem ognjištu*, posvećenom majkama, tvrdila kako su žene nježnije od rođenja, da žele svima udovoljiti, također opisuje obveze žene kao supruge, gdje je upravo ona u potpunosti odgovorna za sretan brak. Istaknula je kako bi žena trebala paziti na muževe potrebe, držati kuću čistom, biti uvijek pristojno odjevena, da treba pristojno dočekivati muža nakon posla, da mu ne smije ništa lagati niti prešućivati, te se mora brinuti o djeci i naučiti ih osnovnim stvarima na koja će škola samo nadograđivati znanje.³⁹ Zahtijevalo se da majka bude obrazovana, kako bi na svoju djecu mogla prenijeti nacionalnu orijentiranost i kako bi dobila titulu „dobre majke“. Stoga se sve više i više radilo na tome da žene dobiju što bolje obrazovanje, u stručnom i u općem smislu. Djelomično je to i ostvareno 1901.g. kada je ženama bilo dopušteno studiranje na Mudroslovnom fakultetu u Zagrebu. Do potpunog ostvarenja te ideje dolazi u godinama nakon Prvog svjetskog rata, kada je ženama dopušteno studiranje i na ostalim fakultetima. Time je hrvatska žena dobila zadatak

³⁶ Sonja Erceg, Dora Tataj, Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19.stoljeća, Zagreb, 2020.,str.85.

³⁷ Moda i sport, Porodica, Žena, *Dom i Sviet*, 1.7.1888.g., Broj 13., Zagreb, str.208.

³⁸ Moda i sport, Porodica, Djeca, *Dom i Sviet*, 15.7.1888.g., Broj 14., Zagreb., str.224.

³⁹ Ida Ograjšek, Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19.stoljeća, Zagreb, 2004.g.,str.92.

da bude moderna i obrazovana, ali da ujedno drži do tradicije, kako bi zadovoljila ulogu majke, žene i kućanice.⁴⁰

Slika 2: Žene visokog društva krajem 19.stoljeća⁴¹

⁴⁰ Suzana Jagić, Jer kad žene budu žene prave..., Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. Stoljeće, Ivanec, 2008.g.,str.97.

⁴¹ *Dom i Sviet*, 15.4.1888.g., Broj 8., Zagreb, str.128.

3.2. Obrazovanje žena

Početak 19. stoljeća i dalje je vladalo zastarjelo mišljenje da je ženi nepotrebno školovanje jer bi time došlo do poremećaja muškog i ženskog polja djelovanja. Da bi žena zadovoljila svoje uloge (domaćica, supruga, majka) nije joj bilo potrebno obrazovanje kakvo su imali muškarci već je svo potrebno znanje stekla unutar doma. Tek s narodnim preporodom, uvidjela se potreba za obrazovanjem žena u narodnom duhu, jer bi ona kao majka mogla s tim znanjem utjecati na oblikovanje uvjerenja svoga djeteta.⁴² Obrazovanje nije bilo dostupno svim djevojkama, već onima koje dolaze iz građanskih ili plemićkih obitelji. Djevojke građanskih i plemićkih obitelji svoje školovanje stječu u privatnoj sferi, unutar doma i fokusiralo se na oblikovanje žene u domaćicu/kućanicu kroz izradu ručnog rada, kroz sate kuhanja, šivanja i sl. Osim u privatnoj sferi, školovanje je bilo moguće u ženskim crkvenim redovima. Uvidjelo se da je prisutan školski sustav vrlo loše organiziran i da se treba provesti reforma kojom bi se uvelo standardizirano opće obrazovanje. Da bi se to provelo trebale su se osnovati nove škole i uvesti u njih nastavu na narodnom jeziku. Stoga 1845.g. dolazi do izrade novog školskog zakona „Systema scholarum elementarium (Sustav početnih učionica)“.⁴³ U Hrvatskoj i Slavoniji se zakon počeo provoditi tek 1848.g. i vrijedio je do 1874.g. Prema tom sustavu, osnovne škole su se dijelile na niže i na više, s obzirom na mjesto u kojem se nalaze. Niža škola bila je obvezna svoj djeci, a viša je bila namijenjena onoj djeci kojoj je bilo potrebno veće znanje za stjecanje budućeg zanimanja.⁴⁴ Za žensku djecu bila su predviđena dva tipa škole, u jednim se uvodi predmet domaćinstvo, koje se uči uz ostale opće predmete, a druge su bile namijenjene djeci viših slojeva, u kojima se uči geografija, povijest i računovodstvo. Ženski crkveni redovi osnivali su više škole za djevojčice i pučke djevojačke škole, koje su doprinijele opismenjavanju, odgoju i obrazovanju žena. Jedna takva pučka djevojačka škola osnovana je 10.11.1867.g. u mjestu Ivanec, zalaganjem župnika Stjepana Vukovića koji je pozvao sestre Milosrdnice iz Zagreba, među kojima je bila i jedna učiteljica. O njezinoj važnosti pišu *Narodne novine*, u kojima se navodi da je škola u godinu dana ostvarila jako lijepe rezultate i da su djevojke ostvarile mnogo uspjeha „...*Djevojačka mjestna škola u sv. Ivanu tek od godine danah postojeća, iznenadije je mnošinu slušateljah baš tako, da ih mnogo bijaše, kojim od miline i radosti suze frcahu, jerbo za tako kratko vrijeme i u borbi još s nedostatnom prostorijom, dotle s djevojčicama doći, dotle dodje gospodična Dragojla Plušćecova..., ...učiteljica priredi*

⁴² Marijana Ivanković Škrinjar, Više djevojačke škole ženskih crkvenih redova u Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu stoljeća, Zagreb, 2014.g., str.66.

⁴³ Dunja Modrić- Blivajs, Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774.g. do 1850.g., Zagreb, 2007.g., str.216.

⁴⁴ Isto., str.217.

*nam uz to i izložbu ručnih djelah učenicah svojih i time nas posvema osvjedoči, da je zadaću svoju podpuno shvatila i da ide stazom, koja jedina narod do spasa svoga dovesti može...*⁴⁵ Više djevojačke škole osnovale su Milosrdne sestre Svetog Križa u Đakovu, Uršulinke iz Družbe svete Uršule u Varaždinu, te sestre Milosrdnice svetoga Vinka Paulskoga u Zagrebu. Pomak u obrazovanju desio se 1868.g. kada je osnovana viša djevojačka škola u Zagrebu, koja je omogućila školovanje i ženskoj djeci.⁴⁶ Cilj viših djevojačkih škola bio je obrazovati žene, djevojke na način da postanu dobre domaćice i majke, stoga se u takvim školama podučavaju predmeti kao što je glačanje, kuhanje, ručni rad i slično. Djevojkama nije bio omogućen upis u gimnazije nakon pohađanja viših škola, već su školovanje mogle nastaviti u Zagrebu i Đakovu u učiteljskim školama. Postojeće obrazovanje naišlo je na kritiku društva jer ovakvo školovanje nije osiguravalo djevojkama znanje ili stjecanje zanata koje će im omogućiti zaradu, a isto tako naišli su se i komentari da je gradivo preteško i da djevojke zbog učenja ne stižu pomagati u kućanstvu.⁴⁷ 1870-ih godina donosi se niz hrvatskih školskih zakona koji su nastavili s razvijanjem obrazovanja djevojčica na način da se smanjuje obujam obrazovanja iz područja obrazovnih predmeta, a pojačavaju predmeti praktičnog znanja.⁴⁸ Dolaskom Ivana Mažuranića na mjesto bana 1873.g. u Banskoj Hrvatskoj dolazi do vala modernizacije koji je zahvatio sve sfere društvenog života pa tako i školstva. Prvi hrvatski školski zakon donesen 14.10.1874.g. oduzeo je Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi nadzor nad školama, ali samo djelomično. Crkva gubi nadzor nad pučkim školama, ali i dalje drži pod sobom škole u kojima se odgajaju učiteljice. Zakon je omogućio svim djevojkama, ženama, pohađanje škola, bez obzira na društveni status. Pučke škole podijelile su se na opće pučke škole i na više pučke škole tj. građanske škole.⁴⁹ Zakonom su se željele prevladati razlike u obrazovanju djece seoskih i gradskih sredina. Reformom se htjelo utjecati na ženski spol, da žene postanu svjesne o svojim mogućnostima. Pučke škole postale su obvezne za svu djecu, bez obzira na spol djeteta, društveni status i pohađanje je trajalo pet godina.⁵⁰ Zakon se također bavio i problemom muških, a pogotovo ženskih preparandija (učiteljskim školama), koje su trebale pružiti polaznicama potrebno znanje koje će ih pripremiti za buduće učiteljsko zvanje. Iako je vladao sukob crkvenih i državnih

⁴⁵ Trojedna Kraljevina, *Narodne Novine (Zagreb, 1861)*, 6.10.1868.g., Broj 229., Zagreb.

⁴⁶ Suzana Jagić, *Jer kad žene budu prave žene...*, Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX.stoljeće, Ivanec, 2008.g.,str.87.

⁴⁷ Isto.,str.94.

⁴⁸ Emerik Munjiza, *Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom Školstvu druge polovine XIX. Stoljeća*. Napredak, 2012.g.,str.283.

⁴⁹ Jasna Šego, *O ženama u Viencu i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19.stoljeća*, Zagreb, 2012.g., str.147,148.

⁵⁰ Suzana Jagić, *Jer kad žene budu prave žene...*,Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX.stoljeće, Ivanec, 2008.g.,str.78.

institucija, doći će do kompromisa i do suradnje oko pitanje ženskog obrazovanja, ali tek početkom 1890-ih godina. Time je konačno bilo omogućeno ženama, da se pojave u javnoj sferi, kao učiteljice. 1875.g. osnovana je prva „Zemaljska ženska preparandija“. U članku lista *Primorac* objavljeno je njezino osnivanje „...*Ženska preparandija, ustrojena po novom školskom zakonu, otvorit će se početkom školske godine. Razpisano je već i 7 učiteljskih mjesta...*“.⁵¹ Uz nju je postojala i samostanska preparandija u Zagrebu, osnovane od strane Sestara Milosrdnica Svetog Vinka Paulskog. Bez obzira na donošenje reformi, zbog stalnih sukoba Crkve i države, ženski redovi su i dalje osnivali više djevojačke škole, koje su bile najzastupljenije na području Banske Hrvatske. 1876.g. u Požegi je osnovana prva slavonska viša djevojačka škola, a osnovale su je sestre milosrdnice sv. Vinka.⁵² Tijekom školske godine 1877/78. škola je imala dva razreda u kojima je bilo 16 učenica, a uz ravnateljicu bile su zaposlene dvije učiteljice i jedna pomoćna učiteljica. Do kraja sljedeće godine školu je pohađalo svega 22 učenice, da bi se broj povećao tek 1883/84.g. kada ih je bilo 36.⁵³ Tijekom 1880-ih godina broj učenica raste, da bi početkom 1890/91.g. bilo 51 učenica, 1891/92.g. bile su 74 učenice, 1897/98.g. školu je završilo njih 122, a do 1900.g. školu je završilo 123 učenice.⁵⁴ Druga slavonska viša djevojačka škola osnovana je na poticaj biskupa Strossmayera 1879.g. u Đakovu. U školskoj godini 1880/81. školu su završile 23 učenice.⁵⁵ Nešto veći broj djevojaka koje pohađaju školu bilo je 1882/83.g. kada je u višoj djevojačkoj školi bilo 35 učenica. Do kraja 1890/91.g. školu je pohađalo 35 učenica. Više djevojačke škole pohađale su uglavnom djevojke iz srednje građanske klase (iz trgovačke, obrtničke, činovničke obitelji), te je program bio prilagođen odgoju i obrazovanju tih djevojaka. Bio je mali broj djevojaka koji je dolazio iz seljačkih i obrtničkih obitelji. Mogućnost pohađanja viših djevojačkih škola imale su sve djevojčice s navršениh 10 godina i sa završenom četverogodišnjom nižom pučkom školom.⁵⁶

Kako je školski zakon isticao, obrazovanje se trebalo omogućiti svim djevojkama, kako bi i one iz nižih društvenih slojeva mogle steći određeno znanje i zaposliti se na mjestima koja bi im omogućavalo zaradu. Stoga kao element modernizacije hrvatskog društva spadaju i stručne škole koje bi pohađale mlade djevojke. Njihovim uključivanjem u strukovne škole omogućili

⁵¹ Naš vjestnik, *Ženska preparandija, Primorac*, 21.7.1875.g., Broj 58.,Kraljevica, str.4.

⁵² Dinko Župan, *Dobre kućanice, Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19.stoljeća*, Slavonski Brod, 2009.g.,str.240,241.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto.,str.242.

⁵⁵ Isto.,str.244.

⁵⁶ Isto.,str.242.

bi se preduvjeti za početak privrednog razvoja.⁵⁷ Tako je 1876.g. osnovano „Primaljsko učilište“, a 1879.g. u Zagrebu je osnovana „Ženska šivaća i risarska škola“.⁵⁸ Djevojke su se u njoj učile ručnom radu za potrebe kućanstva. 1888.g. škola je postala samostalna i 1892.g. preimenovana je u „Zemaljska ženska stručna škola“.⁵⁹ Škola se sastojala od 3 odjela: odjel za kućanstvo, za umjetnost i obrt, odjel za trgovinu i knjigovodstvo, te za pripravne tečajeve, a pripojen joj je i odjel za učiteljske kandidatkinje.⁶⁰ Ženska stručna škola u Sisku također je bila samostalna stručna škola, dok su ostale bile nesamostalne, u sklopu pučkih škola. 1888.g. donosi se novi plan i program nastave u kojem se pojavljuju novi predmeti, kućanstvo i ručni rad, prema kojem su više djevojačke škole dobile ulogu mjesta za obrazovanje „dobrih kućanica“.⁶¹ Potreba da se djevojke obrazuju da budu dobre domaćice, naglašava tadašnje društvo i u samom tisku, što je vidljivo u članku *Narodnih novina* u kojemu je objavljen novi zakon koji to „eksplicitno“ naglašava „...*Učiteljice namještene u dvospolnih obćih pučkih školah dužne su u tom slučaju podučavati žensku djecu i u ručnom radu i u kućanstvu, t.70. na ženskoj gradjanskoj (višoj djevojačkoj) školi nastavni predmeti jesu donekle oni isti koji i na muškoj gradjanskoj školi... k tomu još kućanstvo i ženski ručni rad...*“.⁶² Od 1888.g. u Daruvaru je otvorena škola za ručni rad koju je u prvoj godini pohađalo čak 15 učenica.⁶³ 1890-ih godina u Slavoniji su otvorene nove škole za stručni rad, a otvoreni su i stručni tečajevi u sklopu viših djevojačkih škola. 1894.g. ustrojen je novi statut, plan nastave i školski red za sve ženske stručne škole.⁶⁴ Djevojke koje su mogle pohađati takve škole, morale su imati 12 godina, a za tečaj krojenja 14 godina i završenu pučku školu. U ženskim stručnim školama i dalje se učilo krojenje, šivanje rublja rukom i strojem.⁶⁵ Cilj škola bio je omogućiti djevojkama da vlastitim

⁵⁷ Suzana Jagić, Jer kad žene budu prave... Uloga žena i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. Stoljeće, Ivanec.,2008.g.,str.89.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Isto.

⁶⁰ Iskra Iveljić, Očevi i sinovi, Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19.stoljeća, Zagreb, 2007.g., str. 289.

⁶¹ Sonja Erceg, Dora Tataj, Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19.stoljeća, Zagreb, 2020., str.86.

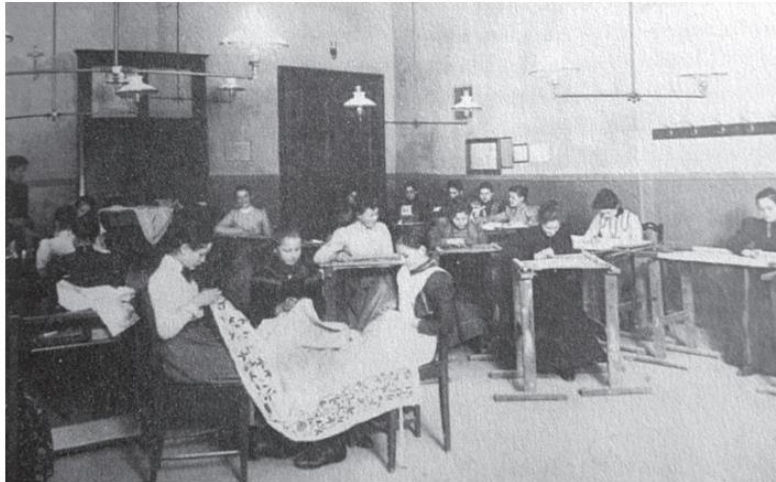
⁶² *Narodne novine (Zagreb, 1861)*, 19.5.1888.g. Broj 116., Zagreb.

⁶³ Dinko Župan, Dobre kućanice, Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19.stoljeća, Slavonski brod, 2009.g.,str.252.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Isto.,str.253.

radom osiguraju svoju egzistenciju i egzistenciju svoje obitelji, te da steknu potrebno znanje za vođenje kućanstva.

Slika 3: Tečaj vezenja u Ženskoj stručnoj školi u Zagrebu krajem 19.stoljeća⁶⁶

Otvaranjem stručnih strukovnih škola ostalo je i dalje neriješeno pitanje pristupanja žena visokom obrazovanju. Gimnazija u kojoj bi žena mogle ravnopravno pohađati nastavu s muškim kolegama nije postojala.⁶⁷ Bilo je zahtijeva da se djevojkama omogući pohađanje škola za više obrazovanje, ali nije se ništa uspješno ostvariti sve do 1892.g. kada je provedena anketa o višem obrazovanju. Koliko je anketa bila važna vidljivo je u članku *Narodnih novina* koji direktno prenosi očekivanja ove ankete „...*Ta viša djevojačka škola mogla bi nekim načinom biti podlogom za razna potrebna zvanja, koja bi djevojci osiguravale eksistenciju..., ... iz svega pako razabire se, da bi se ustrojile svie klase zavoda za žensku naobrazbu i to jedna koja bi služila obćoj naobrazbi, a druga praktična smjera tj. za kućanstvo i za one djevojke koje ne žele ili ne mogu ići za višom naobrazbom...*“.⁶⁸ Nekoliko mjeseci kasnije, anketa i zamolbe su učinile svoje, te je 9.9.1892.g. otvorena prva državna ženska realna gimnazija, odnosno „Privremeni ženski licej“. Licej je bio podijeljen na dva vremenska razdoblja. Nakon završetka prvog razdoblja koji je trajao četiri godine, djevojke su mogle birati žele li nastaviti školovanje stručnoj školi ili u liceju, ili žele prekinuti školovanje.⁶⁹ Od petog razreda bilo im je ponuđeno pohađati pedagoški smjer nakon kojeg bi postale učiteljice, opći smjer s kojim bi postale guvernante ili klasični smjer s kojim bi se mogle upisati na fakultet u inozemstvu. Za njegovo

⁶⁶ Sonja Erceg, Dora Tataj, Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19.stoljeća, Zagreb, 2020.g., str.85.

⁶⁷ Suzana Jagić, Jer kad žene budu prave... Uloga žena i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. Stoljeće, Ivanec., 2008.g.,str.92.

⁶⁸ Gospojinska anketa glede preustrojstva odnosno nadopunjenja viših djevojačkih školah, *Narodne novine (Zagreb, 1861)*, 3.2.1892.g., Broj 26., Zagreb.

⁶⁹ Jasna Šego, O žena u Viencu i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19.stoljeća, Zagreb, 2012.g.,str. 148.

osnivanje, najvećim dijelom zaslužne su Marija Jambrišak i Natalija Wickerhauser.⁷⁰ Marija Jambrišak se sve jasnije i otvorenije zalagala za temeljitije obrazovanje žena jer je smatrala da je ta komponenta vrlo važna za afirmiranje žene u društvu. Pratila je razvitak ženskog pokreta u Europi, razvitak ženskog školstva, pogotovo škola za žensku djecu i omladinu. O ženskom liceja, govore nam dva lista *Narodne Novine* i *Dom i Sviet*, što potvrđuje važnost njegovog osnivanja. U članku *Narodnih novina* navodi se „... *Naredba kr.zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, od 9.rujna 1892. broj 11.241. kojom se propisuje ustrojni statut ženskoga liceja u Zagrebu...*, ... *ženski licej daje djevojkama priliku da si pribave višu obćenitu naobrazbu, a mimogređ da se takodjer pripreme za eventualno polaganje stručnih ispita i za slušanje sveučilišnih studija...*“.⁷¹ Članak lista *Dom i Sviet* prenosi sljedeće „...*O ženskom licej i ženskoj stručnoj školi u Zagrebu. Dne 10.o.mj. svečano je otvoren ženski licej i ženska stručna škola...*“.⁷² Otvaranjem Ženskog liceja uz prijašnju Stručnu školu, smatralo se da je riješeno pitanje ženskog obrazovanja. Stručna škola je zadovoljila potrebe djevojaka koje dolaze iz nižih slojeva, slojeva sitnog građanstva, na način da su se mogle obrazovati za neke obrtničke djelatnosti, dok je Ženski licej zadovoljio potrebe više građanske klase. Od tada žene nisu smještene samo u sferu domaćinstva, već ih škola priprema na samostalno sudjelovanje u javnom životu.⁷³

Slika 4: Maturantice Ženskog liceja krajem 19.stoljeća⁷⁴

⁷⁰ Isto.,str.92.

⁷¹ *Narodne Novine (Zagreb, 1861)*, 12.9.1892.g.,Broj 207, Zagreb.

⁷² *Dom i Sviet*, 15.9.1892.g., Broj 20, Zagreb, str.324.

⁷³ Emerik Munjiza, *Napredak o odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. Stoljeća. Napredak*, 2012.g.,str.172.

⁷⁴ Sonja Erceg, Dora Tataj, *Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19.stoljeća*, Zagreb, 2020.g., str.87.

Kada govorimo o javnom djelovanju, tu prvenstveno mislimo na zanimanje učiteljica. Tek po Mažuranićevu zakonu iz 1874.g., omogućeno je ženama pohađanje škola za učiteljice. 1875.g. osnovana je „Zemaljska ženska preparandija“ u kojoj su se obrazovale djevojke koje su željele steći zvanje učiteljice. U preparandiji su dobivale znanje iz znanosti i iz pedagogije. Prije toga, žene su se mogle obrazovati za učiteljice jedino u Zagrebu u ženskoj učiteljskoj školi Sestara milosrdnica.⁷⁵ Ova škola jedina je ostala pod nadzorom Crkve, putem koje je pokušala zadržati prevlast nad odgojem učiteljica. Skoro kroz cijelo postojanje Zemaljske ženske preparandije, vladao je sukob između države i Crkve. Na kraju je 1884.g. Zemaljska ženska preparandija ukinuta, te je samostanska preparandija ostala jedina ženska preparandija u Banskoj Hrvatskoj.⁷⁶ Većih pomaka nema sve do 1892.g. kada je osnovan Privremeni ženski licej, koji je omogućio djevojkama nastavak obrazovanja za učiteljice. Na Privremenom ženskom liceju predavala je Marija Jambrišak, zajedno s kolegicama Natalijom Wickerhauser, Kamilom Lucerna i Štefom Iskra. Zajedno su se borile da djevojke, žene, imaju pravo pohađati Sveučilište u Zagrebu.⁷⁷ Po prvi put su žene ovako javno izrekle vlastite želje i probleme. 1.10.1895.g. uputile su zahtjev Akademskom senatu Mudroslovnog fakultet u Zagrebu, da im omogući pohađanje nastave kao vanredne slušateljice. 29.10.1895.g. njihova molba bila je prihvaćena. Dozvola kojom će djevojke moći redovito studirati na Mudroslovnom fakultetu Zagrebačkog sveučilišta, donesena je u obliku carskog rješenja 29.8.1901.g.⁷⁸ U razdoblju od 1895.g. do 1914.g. studij u Zagrebu je završilo samo 21 studentica. U godinama nakon Prvog svjetskog rata ženama se počinju „otvarati vrata“ i na ostalim fakultetima. 1919. nalazimo prve upisane studentice na Pravnom, Medicinskom i Gospodarsko-šumarskom fakultetu.⁷⁹ Ipak upis na visokoškolsko obrazovanje bio je preporučan ženama srednjih i viših slojeva koje nisu bile udane.

Obrazovanje djevojaka u Banskoj Hrvatskoj od sredine 19.stoljeća pa do Prvog svjetskog rata i dalje ima konzervativnu notu spolne politike hrvatskog školstva. Obrazovanje je bilo fokusirano na odgoj i obrazovanje dobrih kućanica, koja je i dalje bila primarna uloga žene u društvu. Tek na prijelazu stoljeća, žene počinju dobivati određenu ravnopravnost s muškim rodom. Njih se i dalje stavlja u sferu kućanstva, gdje su podložne muževima i kući, ali su sve

⁷⁵ Ida Ograjšek Gorenjak, On uči, ona pogađa, on se sjeća ona prorokuje - pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19. stoljeća., Zagreb, 2004.g.,str.165.

⁷⁶Isto.

⁷⁷ Suzana Jagić, Jer kad žene budu prave... Uloga žena i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. Stoljeće, Ivanec., 2008.g.,str.93.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Tihana Luetić, Počeci visokoškolskog obrazovanja za žene u Hrvatskoj i usporedba sa stanjem u susjednim zemljama, Zagreb, 2020.g.,str.3.

više prisutne rasprave o potrebi boljeg obrazovanja koje će im omogućiti samostalno afirmiranje na tržištu rada.

3.3. Žena na tržištu rada

Tendencija da je žena ovisna o mužu prisutna je kroz cijelo 19.stoljeće. Pod „ovisnost“ smatramo ekonomsku ovisnost iz razloga što je muškarac bio glava kuće, raspolagao je cijelom imovinom i prihodima jer veliki broj žena viših slojeva društva nisu imale vlastiti prihod.⁸⁰ Žene srednjih i viših društvenih slojeva, kojima je egzistencija bila zadovoljena, nisu morale biti zaposlene i prehranjivati obitelj, jer je to bio „muški zadatak“, stoga nisu stjecale adekvatno zanimanje. One su afirmirale ulogu u svome domu kao kućedomačice, supruge i majke i na taj način su pridonijele statusu svojim muževima. Od žena nižih društvenih slojeva nije se moglo očekivati isto. Često udate za muškarce koji također potječu iz nižih društvenih slojeva, bile su primorane na pomaganje suprugu u poslu, a katkada su one zapravo i vodile posao.⁸¹ Samostalno djelovanje žena u privredi bilo je neuobičajeno sve do stasanja modernog građanskog društva. Iznimke su bile ukoliko bi žena postala udovicom, pa bi bile primorane nastaviti muževljev posao do punoljetnosti sina ili na neograničen rok.⁸² Osim djelovanja u privredi, unutar obiteljskog posla, pojedine žene bile su primorane zaposliti se dodatno samostalno, kako bi povećale prihode kuće i kako bi osigurale vlastitu egzistenciju. Žene nižih društvenih slojeva zbog nedostatka obrazovanja, nisu imale preveliki izbor u biranju posla, stoga je vladao veliki broj nezaposlenih. Liberalizacijom obrta i trgovine krajem 19.stoljeća uspjela se smanjiti ta brojka. 1880.g. u gradu Zagrebu bilo je zaposleno 5864 od ukupno 14.626 žena.⁸³ Uglavnom su se zapošljavale na nisko rangiranim mjestima kao pomoćne radnice. Zapošljavale su se kao krčmarice, krojačice, a većina njih su bile prodavačice voća, povrća, a nekolicina se počinje baviti trgovinom.⁸⁴ Neke su bile primorane baviti se najstarijim zanatom – prostitucijom. Porastom životnog standarda dobrostojećih slojeva pokazuje i sve veća potražnja za poslugom.⁸⁵ Veliki broj žena uspio se zaposliti kod imućnijih obitelji kao sluškinje, kućne pomoćnice, dadilje, dojilje, djevojke za djecu, dječje odgajateljice, sobne sluškinje, kuharice, sobarice i dr.⁸⁶ Mišljenje društva prema posluci u kući je često bilo negativno, uglavnom ih se podcjenjuje i govori kako ne znaju raditi svoj posao, te kako lažu o svojoj sposobnosti, što je vidljivo u jednom od članaka lista *Dom i Sviet* „... često se događa da i loša

⁸⁰ Jelena Červenjak, Zlata Živaković- Kerže, Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće, Osijek, 2014.g., str.134.

⁸¹ Iskra Iveljić, Očevi i sinovi, Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19.stoljeća, Zagreb, 2007.g., str.283.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.,str.284.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ Isto.,str.287.

⁸⁶ Jelena Červenjak, Zlata Živaković- Kerže, Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće, Osijek, 2014.g., str.135,136.

djevojka imade u svojoj služinskoj knjižici sasvim dobre svjedodžbe. Toga nebi smjelo biti. Istina prije svega...“.⁸⁷ Mjesto gdje žene do Prvog svjetskog rata nisu dobile mogućnost zaposlenja bili su novčani zavodi. Tek 1910.g. žene počinju raditi kao činovnice u bankarskim zavodima.⁸⁸

Žene srednjih i viših društvenih slojeva nisu se morale zapošljivati, jer je muškarac bio taj koji je donosio novac u kući. Od žena se očekivalo da vode brigu o domu, da biraju poslugu, te da vode brigu o salonima.⁸⁹ Kako su imale „vremena na pretek“, druženja u salonima bila su česta, tako da su iz njih iznjedrila prva gospojinska društva, koja su zapravo bila dobrotvorne udruge (humanitarna društva), a kasnije su se one razvile u kulturna društva. U humanitarnim društvima, predsjednice su uvijek bile žene istaknutih muževa. Organizirajući zabave i sudjelovanjem u humanitarnom radu pomagale su u emancipaciji žena imućnijih slojeva. Emancipaciju su žene imućnijih građanskih slojeva počele ostvarivati kroz rad u dobrotvornim udrugama, te kroz organiziranje zabava na kojima su prisustvovali svi važniji članovi društva.⁹⁰ Ujedno su te zabave služile i kao politička promidžba svoga muža, jer su na njima mogle prenijeti pojedinosti suprugove kampanje i indirektno prenijeti važne političke informacije.⁹¹ Obrazovnim reformama koje se počinju provoditi 70-ih godina 19.stoljeća, omogućuje se obrazovanje žena svih društvenih slojeva, s kojim su se žene nižih društvenih slojeva mogle puno lakše zaposliti. Obrazovanje je bilo usmjereno na stjecanje kompetencija poželjnih za postati učiteljica. Zanimanje učiteljice je bilo prvo zanimanje gdje su žene u većem broju ušle u prostor javnog djelovanja.⁹² Za žene bilo je poželjno da budu učiteljice jer je taj posao proizlazio iz ženinog prirodnog identiteta majke. Iako je posao učiteljice bio poželjan, one su za svoj rad bile manje plaćene od muškaraca, te nije im bilo dozvoljeno da obnašaju funkciju nadzornih tijela u školama. Žene su bile manje plaćene za posao učiteljice od muškaraca sve do 1874.g., a razlog tomu je bio što su muškarci morali uzdržavati obitelj i prema tome im je trebalo više novaca. Također se često navodilo kao razlogom da žena ne može jednako dobro obavljati posao kao muškarac.⁹³ 1871.g. sazvana je „Prva opća hrvatska učiteljska skupština“ na kojoj je Marija Jambrišak tražila izjednačavanje plaće žena i muškaraca. Moguće je da je upravo ta skupština prethodila izjednačavanju plaća 1874.g. No bez obzira na uvođenje dijela

⁸⁷ *Moda i sport, Služkinje, Dom i Sviat*, 15.11.1888.g., Broj 22., Zagreb, str.352.

⁸⁸ Iskra Iveljić, *Očevi i sinovi, Privredna elita Zagreba u drugoj polovici 19.stoljeća*, Zagreb, 2007.g., str.285.

⁸⁹ Sonja Erceg, Dora Tataj, *Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19.stoljeća*, Zagreb, 2020.g., str.85.

⁹⁰ Jelena Červenjak, Zlata Živaković- Kerže, *Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku na prijelazu 19. u 20. stoljeće*, Osijek, 2014.g.,str.134.

⁹¹ Sonja Erceg, Dora Tataj, *Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19.stoljeća*, Zagreb, 2020.g., str.85.

⁹² Isto.,str.86.

⁹³ Isto.,str.87.

ravnopravnosti s muškarcima, 1888.g. novim školskim zakonom je uvedena celibat za učiteljice. Smatralo se da udata žena ne bi mogla jednako dobro odrađivati posao učiteljice jer bi se više morala posvetiti obitelji, a time bi zapostavila učiteljski posao.⁹⁴ Devedesetih godina 19. stoljeća prisutni su sve glasnjiji zahtjevi za novom ženom, koja bi bila moderna i obrazovana i time uklopljena u novo građansko društvo no s druge strane i dalje ju se povezuju s tradicionalnim ulogama, da bude majka, supruga i kućanica. Početkom 20.stoljeća, ženama je olakšan pristup obrazovanju. 1901.g. žene su se mogle upisati na Mudroslovni fakultet u zagrebu, te su time postale ravnopravne s muškim kolegama. Napredak u obrazovanju očitovan je u vrsti zanimanja koje su žene mogle birati, ali i dalje se traži veći obim poslova koje bi žena mogla raditi. U pojedinim tiskovinama iskazuje se nezadovoljstvo prema radnim mjestima na kojima žena može raditi. Traži se da se ženi otvore sva područja rada, koja odgovaraju njezinim sposobnostima i da se konačno riješi žensko pitanje. Takvi zahtjevi vidljivi su u članku lista *Svjetlo* „...kod tih svojih zahtjeva osobito uzimaju u obzir razna učiteljska mjesta, liječničko zvanje, državne službe, poštu, brzojavu i nekoja mjesta kod željeznica. Samo jedan mali dio zahtjeva za žene i politička prava..., ...traži se rješenje ženskog pitanja, da nije žena po zakonu samo ravnopravna nego da je gospodarski slobodna i neodvisna od muža, a ponaobrazbi na istoj visini s mužem...“⁹⁵, koji dokazuju činjenicu da su „zapadnjačke“ ideje stigle na prostor Monarhije, ali gotovo pola stoljeća kasnije. Od 1910.g. žene se pojavljuju u kreditnim ustanovama – bankama, štedionicama – i njihov broj nije malen, svega 88 žena pored 531 kolege.⁹⁶ Do Prvog svjetskog rata, žene će se prvenstveno afirmirati kao učiteljice, profesorice i pedagoginje, dok će nakon Prvog svjetskog rata sve veći broj žena postati liječnicama, znanstvenicama, umjetnicama, književnicama.

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ *Žena i socijalizam, Svjetlo (Karlovac, 1884)*, 13.1.1901.g. Broj 2., Karlovac.

⁹⁶ Ksenija Vuković, Tamara Šmaguc, Društveni kontekst izbora zanimanja žena u Hrvatskoj u razdoblju od kraja 19. do početka 21.stoljeća, Zagreb, 2015.g.,str.302.

3.4. Žene umjetnice

Ženine mogućnosti javnog djelovanja i vođenja svakodnevnog života nisu bile oblikovane samo zakonima i reformama, već i stavovima osoba s kojima su se žene susretale na „dnevnoj bazi“. Položaj žene oblikovan je društvenim, psihičkim i spolnim fenomenima koji se neprestano mijenjaju, a u čemu velikim dijelom sudjeluje i umjetnost.⁹⁷ Umjetnost se dugo smatrala djelatnošću u kojoj dominiraju muškarci, a ne mjestom općih ljudskih i umjetničkih vrijednosti. Mnoge umjetnički nadarene žene iz različitih slojeva nisu mogle prikazati svoj talent zbog društvenih i obiteljskih okolnosti.⁹⁸ Žene nisu imale jednake mogućnosti i prava kao muškarci, što je vidljivo u obrazovanju, u uvjetima rada, stoga su ostale djelovati u privatnoj domeni. Djelovanje u privatnoj domeni prvenstveno se odnosi na žene iz viših društvenih slojeva (plemstvo i elitni slojevi građanstva). Od njih se nije očekivalo da budu ozbiljno predane umjetnosti, već je njihovo obrazovanje obuhvaćalo umjetničku poduku, koji je bio sastavni dio odgoja plemkinja jer se smatralo da umjetnost oplemenjuje.⁹⁹ Sudjelovanjem žena u preporodu 30-ih godina 19.st., počinje se mijenjati njihov odnos prema umjetnosti. U preporodu, žene su potaknute na djelovanje u sferi književnosti, u kojoj su one mogle povezati književni rad s privatnim, obiteljskim životom. Završetkom preporoda mijenja se odnos prema ženama književnicama i njihovom književnom stvaralaštvu. On će biti podvrgnut strožim kriterijima, da bi se 1860-ih godina žene suočile s otporima i zazorima.¹⁰⁰ Javio se strah da bi žene postale konkurencija muškarcima, da bi prestale djelovati u kućnoj sferi i da bi se sve više pojavljivale u javnosti i time se odmakle od svoje uloge majke, supruge i kućanice. 1860,70-ih godina nemamo žena književnica. U tom periodu tek stasaju učiteljice koje će u kasnijim godinama djelovati na žensku književnost. U preporodno vrijeme žene s glazbenim i likovnim talentom uglavnom su ostajale djelovati u privatnoj sferi.

Žene se počinju baviti pisanjem početkom 19.stojećā. Pisati su mogle jedino žene viših društvenih slojeva, jer su dobivale poduku iz toga, dok su žene nižeg društvenog sloja bile nepismene i nisu se mogle afirmirati u književnice sve do početka 20.stoljećā i kasnije, kada stječu potrebno obrazovanje i mogućnost izlaska u javnost. Žene u hrvatskom narodnom preporodu imaju vrlo važnu ulogu. U prvim preporodnim časopisima, pojedine žene počinju objavljivati pjesme i kratke pripovijetke, koje su pomogle u buđenju nacionalne svijesti. Pjesme

⁹⁷ Mía Gonan, *Recepcija djelovanja hrvatskih umjetnica na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljećē*, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014.g.,str.15.

⁹⁸ Iskra Iveljić, *Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Bansknoj Hrvatskoj 19.stoljećā*, Zagreb, 2018.g.,str.10.

⁹⁹ Isto.,str.8.

¹⁰⁰ Isto.,str.19.

su uglavnom bile domoljubne ili ljubavne tematike. Glavne književnice toga doba su Dragojla Jarnjević i Jagoda Brlić, no bilo je još imena koje su bile prepoznate, no koje nisu uspjele ostvariti zamijećeni opus.¹⁰¹ Završetkom preporoda, odnos prema ženskom književnom stvaralaštvu se mijenja. Postroženi su kriteriji stvaranja, da bi u vrijeme neoapsolutizma, 1850-ih godina, javno kulturno djelovanje bilo skućeno. Tada nemamo izrazitog ženskog stvaralaštva. Pojedine autorice poput Marije Rakić i Ivke Kralj uspjele su objaviti nekolicinu članaka o kazalištu u *Vijencu*. 60-ih godina 19.stoljeća žene se suoćavaju s otporima i zazorima u književnom stvaralaštvu. Razlog tomu je što je pisanje podrazumijevalo ćitanje razne literature, koje su po muškom mišljenju bile „neadekvatne“, jer ih takva literatura potiće na refleksiju i kritiĉnost o sebi i drugima.¹⁰² Postojao je strah da će žene kroz knjige proširiti svoja iskustva i spoznaje i da će time postati konkurencija muškarcima. Stoga 1860,70-ih godina nema ženskog književnog djelovanja, ali tada stasaju žene koje će postati učiteljice i koje će svojim djelovanjem omogućiti intelektualno djelovanje žena. Najviše su tome pridonijele Marija Jambrišak i Marija Fabković. Marija Jambrišak je između 1885. i 1887.g. objavila u 3 sveska prvi leksikonski naslov posvećen ženama „Znamenite žene i priće iz poviesti“.¹⁰³ Krajem 19. i početkom 20.stoljeća sve više žena se obrazuje, te takoder stasa prva generacija profesorica koje su školovane na zagrebaćkom sveučilištu. Žene su započele s pisanjem, te su se brojne afirmirale kao urednice časopisa (Zofka Kveder), novinarke (Marija Jurić Zagorka, Antonija Kassowitz- Cvijić), autorice leksikona (Marija Jambrišak), kritiĉarke (Zdenka Marković, Vanda Ibler), prevoditeljice i dr.¹⁰⁴ Svakako se treba izdvojiti Ivana Brlić Mažuranić, koja je oplemenila 20.stoljeće brojnim književnim djelima. Svoj prvi ćlanak „Sajam u Bosni“ objavila je u *Narodnim novinama* 6.9.1900.g.¹⁰⁵ Pisala je i obrazovne ćlanke pod nazivom „Škola i praznici“ koji su objavljuvani redovito u novinama od 1903.g. Slavu stjeće tek uoći Prvog svjetskog rata s prvim dječjim romanom „Ćudnovate zgone šegrta Hlapića“ iz 1913.g. Veći opus djela nastaje nakon Prvog svjetskog rata. 1901.g. pokreće se ženski obiteljski list *Domaće ognjište* zaslugom Marije Jambrišak i Jagode Truhelka, a urednice su bile žene među kojima se istiću Milka Pogaćić i Zora Vernić, te brojne ostale suradnice. List potiće žene na obrazovanje i na sudjelovanje u kulturi i prosvjeti.¹⁰⁶

¹⁰¹ Isto.,str.15.

¹⁰² Isto.,str.19.

¹⁰³ Isto.,str.31.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Brlić-Mažuranić, Ivana, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9601>)

¹⁰⁶ Iskra Iveljić, Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19.stoljeća, Zagreb, 2018.g.,str.31.

Žena u novinarstvu nije bilo mnogo. To je zanat koji se ipak jače razvio tijekom i nakon Prvog svjetskog rata. Krajem 19.stoljeća, jedna žena se bavila novinarstvom, a to je bila Marija Jurić Zagorka. Započela je svoju karijeru 1896.g. Osim novinarstva, bavila se i književnim radom. Prvi roman „Roblje“ iz 1899.g. izlazio je u časopisu *Obzor*. Među najpoznatijim djelima koji nastaju prije početka rata svakako je ciklus romana „Grička vještica“ koji nastaju između 1912. i 1915.g. a objavljeni su po dijelovima u „Malim Novinama“.¹⁰⁷ Koliko je bila omiljena u društvu i koliki je napredak predstavljala u društvu dokazuje i članak u listu *Dom i Sviet* piše o njoj: „...Među najvrstnije hrvatske spisateljice sadašnjega vremena možemo ubrojiti mladu, darovitu i duhovitu gospodju Mariju Jurić..., ...baveć se novinarstvom- sada je stalna suradnica *Obzora* – napisala je svu silu članaka i podlistaka..., ...najveće joj je djelo roman „Roblje“ koji je preveden na poljski jezik, onda su veće stvari „U zagorskom zatišju“, „Zorka“, „Iz Darinkina dnevnika“, „Crtice iz ženskog života“, „Tajni spisi“, napisala je dvije vesele igre „Roman“ i „Što žena umije“...“.¹⁰⁸

Slika 5: Marija Jurić- Zagorka, hrvatska spisateljica¹⁰⁹

U drugoj polovici 19.stoljeća, likovnom umjetnošću i dalje se bave žene višeg društvenog sloja. Nekolicina njih napredovala je od obične umjetničke obuke i pokazala viši talent koji je i dalje ostao veličan u privatnoj sferi. Među njima se ističe Fanny Daubachy Doljsk (Brlić), koja je svoj talent pokazala u slikanju pejzaža zagrebačkih motiva.¹¹⁰ Neke umjetnice su dobile poduku od vlastitih očeva poput Marijane Ludovike Mucke i Karoline Mihanović.¹¹¹ Važno mjesto

¹⁰⁷ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Jurić, Marija – Zagorka, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29566>)

¹⁰⁸ Marija Jurić-Zagorka, *Dom i Sviet*, 1.7.1902.g., Broj 13., Zagreb, str.257.

¹⁰⁹ *Dom i Sviet*, 1.7.1902.g., Broj 13., Zagreb, str.241.

¹¹⁰ Iskra Iveljić, *Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19.stoljeća*, Zagreb, 2018.g.,str.20.

¹¹¹ Isto.

zauzima i grofica Juliana Erdody Drašković, koja je 1870-ih godina bila na samom vrhu hrvatskog likovnog stvaralaštva.¹¹² Osim u privatnoj sferi, sve češće se javlja da žene viših društvenih slojeva odlaze na likovni studij u inozemstvo i to najčešće u Beč. Primjer su Zora Preradović, Nasta Rojc, Zoe Borelli, Vjera Bojničić i Jelka Tomičić Schwarz, koje su se školovale na Kunstschule für Frauen und Mädchen u Beču, te Elza Halper, Zora Preradović i Antonija Krasnik koje pohađale Obrtnu školu u Beču.¹¹³ Iako im je bilo omogućeno studiranje na visokim sveučilištima i dalje je bilo ograničeno pokazivanje talenta. Ograničenja prema ženskom umjetničkom obrazovanju postavljena su zbog toga što cilj nije bio pripremiti djevojke za umjetničku profesiju, već je umjetnost trebala biti samo sredstvo isticanja građanske vrline i statusa.¹¹⁴ Od sredine 19. stoljeća, a pogotovo 1860-ih dolazi do institucionalizacije umjetnosti u Banskoj Hrvatskoj. Tako je 1864.g. osnovana „Privatna djevojačka učionica“ u Zagrebu.¹¹⁵ Osnovana je zaslugom Dragojle Waldherr i Dragojle Plušćec. Njome je omogućeno ženama da prestanu djelovati samo u privatnoj sferi i da svoj talent pokažu i usavrše u javnoj domeni. Također održavali su se i privatni tečajevi koji su bili od velikog značaja za one djevojke koje nisu imale mogućnost pohađanja akademija u inozemstvu, te za one koje su željele nadopuniti svoje vještine i znanje.¹¹⁶ Privatne tečajeve počinju držati Leopoldina Schmidt i suprug Robert Auer.¹¹⁷ 1897.g. otvorili su slikarsku školu. Iako se radilo na umjetničkom obrazovanju žena i na omogućavanju javnog djelovanja, i dalje su škole i tečajevi bili samo element građanske vrline i statusa. Tečaj je pohađala Slava Raškaj od 1895.g.¹¹⁸ U školskoj godini 1895/96.g. podučavao ju je Ivan Bauer, a 1896/97.g. podučava ju Štefana Hribar. Paralelno s tečajem, od 1896.g. privatno ju podučava Bela Čikoš Sesija.¹¹⁹ On ju je uveo i u „Društvo hrvatskih umjetnika“. Njezino slikarstvo predstavljalo je najveću domenu akvarelnog hrvatskog slikarstva krajem 19./početkom 20.st. Njezina vrsnost očituje se i u tome da je na nekoliko izložbi zajedno sa svojim učiteljima, najvažnijim hrvatskim slikarima toga doba, predstavila svoja djela i doživjela veliki uspjeh, a što je vidljivo u članku lista *Karlovački glasnik*, „...*Izložba društva hrvatskih umjetnika otvorena u zorinu domu 16,17, i 18.6. i postigla je sjajan uspjeh...*, ...*umjetnici koji su izložili svoje radove su: Robert Auer, Ivan Bauer, Vlaho*

¹¹² Isto.,str.21.

¹¹³ Mia Gonan, Recepcija djelovanja hrvatskih umjetnica na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014.g., str.23.

¹¹⁴ Isto.,str.24.

¹¹⁵ Snježana Pintarić, Žarka Vujić, Identificiranje i reprezentiranje povijesnih prostora likovnog stvaranja žena, Zagreb, 2018.g.,str.197.

¹¹⁶ Isto.,str.199.

¹¹⁷ Isto.

¹¹⁸ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Raškaj, Slava, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51910>)

¹¹⁹ Isto.

*Bukovac, Bela Čikoš Sesija, Tomislav Krizman, Slava Raškaj... “.*¹²⁰ Do početka 20.stoljeća, ženska likovna umjetnost u Banskoj Hrvatskoj nije ozbiljnije shvaćana. 1903.g. slikari Oton Iveković, Menci Clement Crnčić i Bela Čikoš Sesija počinju privatno podučavaju žene crtanju i slikanju.¹²¹ Sve do početka 20.stoljeća u Banskoj Hrvatskoj nema profesionalnih umjetnica. 1907.g. u Zagrebu je osnovano „Kraljevsko zemaljsko više obrazovalište za umjetnost i umjetni obrt“ tj. Akademija likovnih umjetnosti.¹²² Obrazovalište je imalo slikarski i kiparski odjel zajedno s odjelom za kandidate učitelje risanja. Prvi nastavnici koji su predavali bili su Robert Auer, Oton Iveković, Bela Čikoš Sesija. Među studenticama ističu se Helena Valdec, Ivka Orešković, Mile Wod.¹²³ Uoči Prvog svjetskog rata, Nasta Rojc, hrvatska slikarica, djelovala je u Beču. Bila je vrlo popularna i nadarena slikarica, čiji su talent prepoznali i bečki kritičari. Njezina važnost očituje se u prisutnosti njezinog imena u tisku, koji na vrlo pozitivan i „hvalisav“ način opisuju hrvatsku slikaricu, što je prisutno u članku *Jutarnjeg lista* „...*Nasta Rojc u Kunstlerhausu. U Bečkom Kunstlerhausu izložila je ove zime poznata naša slikarica gdja. Nasta Rojc- Šenoa. Bečki kritičari spominju s pohvalom njen izloženi rad... “.*¹²⁴ Prvi svjetski rat prekinuo je velike napore u ostvarivanju karijere prvih studentica akademije, te je većina umjetnica postala nastavnicama crtanja tijekom rata.

Na području Banske Hrvatske gluma je smatrana aktivnošću u kojoj sudjeluju samo muškarci i to u sklopu redovničkih škola ili biskupskih sjemeništa. Isusovci su znali organizirati predstave u kojima je ponegdje bila ženska uloga.¹²⁵ U prvoj polovici 19.st. gluma je bila rezervirana za muškarce. Kazališni profesionalizam u Hrvatskoj se javio dosta kasno, 1840.g., a razlog tomu jest što se tek s preporodom uvidjelo da bi kazalište moglo biti mjesto stvaranja domoljublja. U tom pogledu ženske glumice su imale ključnu ulogu, one su mogle puno brže proširiti ideje hrvatskog narodnog preporoda, jer su „pripadnice ljepšeg spola“ koje mogu privući pažnju publike brže od muških glumaca. Tako je 1841.g. na hrvatsku pozornicu stupila Franjica Vesel, koja je prva glumila na vlastitom, materinjem jeziku.¹²⁶ Sastav hrvatskog glumišta u drugoj polovici 19.stoljeća bio je raznolik. Na sceni nastupaju brojne glumice stranog porijekla koje su imale dosta poteškoća s hrvatskim jezikom, te domaće glumice koje su se također mučile s

¹²⁰ Domaće viesti, *Karlovački glasnik (Karlovac, 1899)*, 22.6.1901.g., Broj 25., Zagreb.

¹²¹ Snježana Pintarić, Žarka Vujić, Identificiranje i reprezentiranje povijesnih prostora likovnog stvaranja žena, Zagreb, 2018.g.,str.199.

¹²² Isto.

¹²³ Mia Gonan, Recepcija djelovanja hrvatskih umjetnica na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće, diplomski rad, Filozofski fakultet, Zagreb, 2014.g.,str.25.

¹²⁴ Prosvjeta i umjetnost, *Jutarnji list (Zagreb, 1912)*, 19.12.1913.g., Broj 544., Zagreb, str.6.

¹²⁵ Lucija Ljubić, Prve glumice na Hrvatskim kazališnim daskama, Zagreb, 2008.g.,str.230.

¹²⁶ Isto.,str.233.

jezikom. Glumice su uglavnom bile žene nižeg društvenog sloja, koje su pokušavale osigurati svoju egzistenciju. Ženama viših društvenih slojeva nije bilo primjereno baviti se glumom, jer bi se morale naglašeno našminkati, napadno odjenuti, te stupiti u bliži kontakt s muškarcima, što pravila društva nisu dozvoljavala.¹²⁷ Njihov položaj u društvu bio je nezavidan. Same su si morale nabaviti kostime i šminku za predstave. Od 1860.g. radi se na uspostavi hrvatskog kazališta, koje je 1861.g. proglašeno zajedno s Narodnim zemaljskim glazbenim zavodom zemaljskom institucijom.¹²⁸ U kazalištu su prosperirale Karolina Norweg i Ivana Bajza. Nastupale su i na hrvatskom i na njemačkom jeziku. Tih godina pojavljuje se i Maca Peris (pravo ime Marija Akačić)¹²⁹. Zvijezda hrvatskog glumišta u drugoj polovici 19.stoljeća bila je Marija Ružička Strozzi. Svoju karijeru izgradila je brojnim ulogama različitih struka.¹³⁰ U počeku je glumila manje uloge, dok je 1870-ih godina dominirala na zagrebačkoj glumačkoj sceni, na kojoj je i ostala do kraja svoje karijere. Bila je omiljena među gledateljima, a njezin talent prepoznali su brojni kritičari, kroničari i teatrolozi. Njezina najpoznatija i najbolja uloga bila je lik Nore iz drame Henrika Ibsena. Talent i vještina prepoznata je među narodom, te su brojni članci pisali pozitivne komentare na njezinu glumu, što je vidljivo u članku lista *Narodne novine* „...sasvim je naravno da je tu dužnost preuzela na se naša vještakinja gdja. Ružička Strozzi i ona je tu zadaću riješila tako, da ona sama može posve biti zadovoljna, dočim se naše kazalište može ponositi što ima toli mnogostruku tako inteligentnu tako savjestnu umjetnicu...“.¹³¹ 1871.g. na hrvatsku scenu dolazi Ivka Kralj. Debitirala je kao šesnaestogodišnjakinja. Brojni kritičari pišu o njenom radu, a čak je i sam August Šenoa napisao par riječi o njoj: „zanimliva, majušna crnka, vita stasa, živih očiju, drobna, izrazita lica. Naravi je žive, vesele, nestašne, volje silne i velike, duha hitra, a naobražena je kao malo koja od njenih drugarica“.¹³² *Narodne novine* pišu: „...prekrasno je svršila svoju naivnu partiju gdja. Ivka Kralj, a osobito u 4.činu, u kojem je od svojeg velikog prizora stvorila pravu kabinetsku glumačku sliku, da je bila prava strast gledati i slušati...“¹³³ Osim glume bavila se i novinarstvom, pisala je novinske članke, koje je objavljivala od 1871.g. do 1884.g., a isto tako je pisala i drame. Propitivala je odnos muškarca i žene 19.stoljeća. Zalagala se za veće sudjelovanje žena u društvenom javnom životu.¹³⁴ Krajem 80-ih godina na scenu se pojavila

¹²⁷ Iskra Iveljić, *Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19.stoljeća*, Zagreb, 2018.g.,str.22.

¹²⁸ Isto.,str.21.

¹²⁹ Lucija Ljubić, *Prve glumice na Hrvatskim kazališnim daskama*, Zagreb, 2008.g.,str.235.

¹³⁰ Isto.,str.236.

¹³¹ *Narodne novine (Zagreb, 1861)*, 3.5.1888.g.,Broj 103., Zagreb.

¹³² Lucija Ljubić, *Prve glumice na Hrvatskim kazališnim daskama*, Zagreb, 2008.g.,str.238.

¹³³ Književnost i umjetnost, *Narodne novine (Zagreb, 1861)*,24.10.1884.g., Broj 247., Zagreb.

¹³⁴ Lucija Ljubić, *Prve glumice na Hrvatskim kazališnim daskama*, Zagreb, 2008.g.,str.239.

Ljerka Šram, a početkom 90-ih godina Hermina Šumovska.¹³⁵ Kraj 19.stoljeća donio je korjenite promjene na području kazališta i glume. Zasluge pripadaju intendantu Stjepanu Miletiću, koji je 1894.g. uspio obnoviti operu, osnovao je glumačku školu, postavio je kvalitetan repertoar i prepoznao je talentirane scenske umjetnike.¹³⁶ Naglašavao je ulogu redatelja kao kreatora, te je u novoj zgradi HNK u Zagrebu otvorenu 1895.g., mogao lakše postaviti zahtjevnije produkcije. Glumci više nisu stajali na pozornici i recitirali tekst, već su se kretali po sceni, a pažnja se posvećivala kostimima i scenografiji. Osim što je uspio dovesti kazalište na srednjoeuropsku razinu, pobrinuo se i za bolji položaj umjetnika i umjetnica u društvu.¹³⁷ U njegovoj eri prosperiraju Marija Ružička Strozzi, Ljerka Šram, Sofija Borštnik, Mila Dimitrijević, Milia Mihičić, te Nina Vavra.¹³⁸

Slika 6: Marija Ružička- Strozzi, hrvatska glumica¹³⁹

Privatna poduka žena podrazumijevala je poznavanje glazbe, sviranje raznih instrumenata poput violine, violončela, klavira, te pjevanje. Žene u ovoj sferi pokazale najviše interesa, stoga su često postajale prve poticateljice i glazbene obučavateljice.¹⁴⁰ Privatne poduke opernog pjevanja davat će sredinom 19.st. Karolina Freudenreich Maji Strozzi- Pečić, Idi Wimberg, Milki Trnini, Zinki Kunc.¹⁴¹ 1829.g. osnovana je „škola Glazbenog zavoda“, no ona će imati veću ulogu tek pred kraj 19.stoljeća zahvaljujući reformi Stjepana Miletića. 1870.g. utemeljena je zagrebačka opera zahvaljujući ravnatelju Ivanu pl. Zajcu. Prva izvedba u kojoj su nastupale

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Iskra Iveljić, *Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Bansknoj Hrvatskoj 19.stoljeća*, Zagreb, 2018.g.,str.24.

¹³⁷ Isto.,str.24.

¹³⁸ Isto.

¹³⁹ *Dom i Sviet*, 15.5.1888.g., Broj 10., Zagreb, str.148.

¹⁴⁰ Iskra Iveljić, *Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Bansknoj Hrvatskoj 19.stoljeća*, Zagreb, 2018.g.,str.24.

¹⁴¹ Isto.

operne pjevačice bila je izvedba „Mislava“ u kojoj su nastupile Matilda Lesić, Marija Vormastini, Julijana Travenić.¹⁴² Ostale operne pjevačice koje su tada bile aktivne su Sofija Kramberger, Matilda Mallinger, Irma Trputec- Teree, Mara Kiseljak, Leonija Bruckl, Blaženka Krnic, Milka Trnina. O Leoniji Bruckl *Narodne novine* pišu „... *podpun uspjeh imao je i dvopjev iz „Čuvidskog plesa“ što su ga pjevali gospodja Bruckl i gosp. Cammaroto. Gospodja Bruckl slavila je pravi trijumf svojim prekrasnim i obsežnim i slatkim glasom, umjetnički uvježbanim grlom i dramatičnim predavanjem...“.¹⁴³ O Irmi Trputec- Terre *Domobran* piše: „...*najveću pako hvalu si je stekla gdčna Terre (Irma pl. Terputec, rođena Zagrebkinja) kao Dinora sa svojim krasnim glasom. Neka ne zanemari nitko ove prekrasne spjevoigre, tko ima priliku da je čuje. Sedamput već je privukla toliko slušateljstva, da su bile sve prostorije prenapunjene i to je jednačno jasan dokaz njezine izvrsnosti...“.¹⁴⁴ Operne i operetne pjevačice u Miletićevoj eri postat će miljenice zagrebačke publike, a sopranistice Maja Strozzi- Pečić, Irma Polak, Mira Korošec, Milena Šugh obilježit će kraj 19.stoljeća. Početkom 20.stoljeća u Banskoj Hrvatskoj pojavljuju se prve violinistice, Zlata Špehar, Marijana Schon, Renata Senečić- Schonstein, te skladateljica Dora Pejačević, koja je autorica prve moderne hrvatske simfonije. Glazbene umjetnice ostvarile su odmak od tradicionalnih shvaćanja da se žena u glazbenom svijetu može baviti samo pjevanjem i sviranjem klavira.¹⁴⁵**

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Književnost i umjetnost, *Narodne novine (Zagreb, 1861)*, 5.12.1891.g., Broj 280., Zagreb.

¹⁴⁴ Književnost i umjetnost, *Domobran*, 9.3.1865.g., Broj 56., Zagreb.

¹⁴⁵ Iskra Iveljić, *Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19.stoljeća*, Zagreb, 2018.g.,str.26.

3.5. Javno i političko djelovanje žena u Banskoj Hrvatskoj

Gledajući hrvatsku povijest 19. stoljeća, narodni preporod uzima se kao početak javnog djelovanja žena.¹⁴⁶ Narodni pokret nije mogao biti uspješno proveden bez djelovanja žena. Preporoditelji nisu imali namjeru promijeniti njihov društveni položaj putem njihova djelovanja, već njihovu tradicionalnu ulogu odgajateljica iskoristiti u budućem odgoju naraštaja u narodnom duhu i na narodnom jeziku, a ujedno su željeli potaknuti i ostale žene da se više zalažu za narodu stvar. Žene koje su sudjelovale u narodnom preporodu bile su pripadnice višeg društvenog staleža, plemkinje i građanke, koje su uglavnom sudjelovale u javnim manifestacijama, udrugama i tisku.¹⁴⁷ Ženama nije bilo omogućeno djelovati van stereotipiziranih ženskih djelatnosti, kao što su bili dobrotvorni rad, reprezentacija na javnim događajima, izrada pojedinih proizvoda, zbog patrijarhata koji je bio prisutan sve do 20-ih godina 20. stoljeća. Od sredine 19. st. u Hrvatskoj i Slavoniji, počinju se osnivati gospojinska (ženska) društva, po uzoru na ostale narodne unutar Carevine.¹⁴⁸ Osnivanje gospojinskih društava omogućilo je ženama da sudjeluju u društvenom životu i da se „maknu“ iz poznatog kućnog kruga. Kao što smo već spomenuli, ženino sudjelovanje u javnom društvenom životu bilo je određeno njezinim statusom i samim spolom. Upravo zato se u početku, žena uključuje u javni život putem dobrotvornih društva, a kasnije dolazi do osnivanja društva prema strukovnoj pripadnosti. Dobrotvorna društva bila su osnivana prema vjerskoj pripadnosti (katolička, pravoslavna, židovska itd.)¹⁴⁹. Prvo takvo društvo osnovano je 1841. g. u Zagrebu pod nazivom „Domородno gospojinsko društvo“.¹⁵⁰ Za njegovo osnivanje zaslužna je banica Sofija Jelačić, grofica Sidonija Rubido Erdody, Milka Vončina i zagrebački nadbiskup Juraj Haulik, koji je ujedno i zakladitelj zavoda.¹⁵¹ Društvo je bilo zaduženo da vodi brigu o zavodu za siromašnu djecu od 3 do 7 godina, da ih primi na odgoj, da im omogući prehranu preko dana dok su njihovi roditelji na poslu. Bio bi to prvi oblik „vrtića“, kakvog danas poznajemo. Osim vođenja brige o djeci, društvo je bilo mjesto za raznodu, razbibrigu, mjesto gdje su se žene iz višeg društvenog sloja međusobno družile. Društvo nam ukazuje da je sredinom 19. stoljeća, bilo zaposlenih žena, koje nisu mogle imati samo ulogu majke, supruge i kućanice, već su za

¹⁴⁶ Isto., str. 11.

¹⁴⁷ Isto., str. 12.

¹⁴⁸ Lucija Benyovsky, Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata, Zagreb, 1998. g., str. 73.

¹⁴⁹ Isto., str. 74.

¹⁵⁰ Iskra Iveljić, Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19. stoljeća, Zagreb, 2018. g., str. 12.

¹⁵¹ Lucija Benyovsky, Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata, Zagreb, 1998. g., str. 79.

svoju egzistenciju i za egzistenciju svoje djece trebale raditi.¹⁵² Unutar Društva „Dobrotvor“ osnovanog 12.4.1877.g. u Zagrebu, postojao je i ženski odbor (odbori gospođa).¹⁵³ Ženski odbori imali su funkciju pomaganje hercegovačkim ustanicima za vrijeme ustanka, od 1875. do 1878.g. Osim u Zagrebu, postojali su i na području Dalmacije. Odbori su imali zadatak sakupljati novac za osobe koje su stradale u ustancima u Bosni i Hercegovini i za izbjeglice koje su se okupljale na austro-ugarskom teritoriju. U Požegi se također sakupljala pomoć za izbjeglice iz Bosne i Hercegovine. Društvo zaduženo za ovakvu akciju je bilo „Gospojinsko društvo iz Požege“ osnovano na poticaj Viktorije pl. Maljevac, 21.5.1883.g.¹⁵⁴ 1895.g. osnovano je gospojinsko društvo u Slavonskom Brodu, koje je također bilo dobrotvorno i koje je pomagalo siromašnima na način da su im davali hranu i odjeću. Prva predsjednica društva bila je Apolonija D' Elia, a među članovima se ističu Josefina Philipović, te Ivana Brlić Mažuranić.¹⁵⁵

Primicanjem 20.stoljeću, sve više se u društvu počinje govoriti o „ženskom pitanju“. Zahtjevi da se žena može zaposliti na istim mjestima kao i muškarac postaju sve češći, a postaju i tema tadašnjeg tiska. Teži se liberalnijem društvu u kojemu se neće provoditi diskriminacija nad ženama i u kojemu će ona sama odlučiti gdje i što želi raditi, a što je vidljivo u članku kojeg objavljuje karlovački list *Svjetlo* „...stanovništva zahtjevaju da se ženi otvore sva područja rada, koja odgovaraju njenim silama i sposobnostima, da bi se tako mogle s mužem natjecat..., ... zahtjevaju da se žena smije s mužem natjecati ne samo u niskim i običnim poslovima nego i u umjetnosti i znanosti..., ...Kod tih svojih zahtjeva osobito uzimaju u obzir razna učiteljska mjesta, lječničko zvanje, državne službe, poštu, brzojav. Samo jedan mali dio ove stranke zahtjeva za žene i politička prava...“.¹⁵⁶ Osim isticanje nedostatka zainteresiranosti za rješavanje ženskog pitanja, članak se također dotaknuo i „Gospojinskog kluba“ osnovanog u Zagrebu 1900.g. Društvo je trebalo potaknuti žene na više obrazovanje, s kojim bi se proširile njihove mogućnosti i ujedno ih potaknuti da usavrše znanje potrebno za vođenje domaćinstva.¹⁵⁷ Margita Khuen Hedervary predsjednica je udruge, dok je tajnica bila Marija Jambrišak. Prema listu *Svjetlo* ova udruga nije razvijena kako je trebala biti. Navodi se da mu manjka sve što bi ga moglo učiniti javnim, a to je socijalni karakter i demokratski duh. Udruga

¹⁵² Isto.,str.81.

¹⁵³ Isto.,str.84.

¹⁵⁴ Isto.,str.84.

¹⁵⁵ Isto.,str.87.

¹⁵⁶ Žena i socijalizam, *Svjetlo (Karlovac, 1884.)*, 13.1.1901.g., Broj 2., Karlovac.

¹⁵⁷ Lucija Benyovsky, *Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata*, Zagreb, 1998.g.,str.89.

ima dosta članica i spisateljica, ali nije se uspjela razviti spolna svijest. Udruga je imala i vlastiti mjesečnik *Na domaćem ognjištu* koji je više obiteljski list, što iskazuje članak lista *Svjetlo* „...*On je u principu ostao list za građansku hrvatsku obitelj, malo se bavio modernim ženskim pitanjem...*“.¹⁵⁸ Godinu nakon, 1902., uz pomoć ove udruge, u Zagrebu je osnovan „Gospojinski klub“, čiji je primarni zadatak bio širenje obrazovanja kroz razne tečajeve i radionice.¹⁵⁹ Klub je djelovao sve do raspada Monarhije 1918.g., te je tada promijenio naziv u „Kolo SHS žena“. Prije početka Prvog svjetskog rata, u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je oko 60 gospojinskih društava, koja su tijekom rata radila kao podružnice Crvenog križa.¹⁶⁰ Početkom 20.stoljeća, osnovano je nekoliko udruge koje su pokušale ekonomski pomoći seoskim ženama. Među njima ističu se „Ženska udruga za narodno tkivo i vezivo“, koja je osnovana 1908.g., te „Ženska udruga za očuvanje i promicanje hrvatske seljačke umjetnosti i obrta iz Zagreba“ iz 1913.g.¹⁶¹ Društva su djelovala u karitativnim akcijama, u organizaciji društveno-kulturnih događanja, poticala su obrazovanje žena i njihovu izdavačkoj djelatnosti.

Borba za politička prava i povoljniji položaj žena teme su koje su bile rijetko zastupljene u društvu. Krajem 19.stoljeća uvidjela se potreba ulaska žena u politiku, ali nije se pretjerano ništa poduzimalo. Gjuro Turić ističe kako se ženama treba omogućiti ulaz u politiku no pritom se treba ograničiti njihova participacija. Od nje se očekuje da razumije svijet u kojem živi, ali da se drži dalje od njega.¹⁶² Ivan Perkovac pokazuje određeno razumijevanje za nepravdu pravnog položaja žene, ali ipak zaključuje kako politika nije za žene jer je lažljiva i korumpirana i kao takav štetan za slabiji ženski organizam.¹⁶³ Određene novine indirektno izražavaju naklonost prema promicanju političkih prava žena. To čine i *Narodne novine* koje u jednom članku govore o izbornom pravu žena u Australiji, te daje popis država u kojima je žena dobila ograničeno pravo glasa.¹⁶⁴ Nepopularnost ove teme treba pripisati društvenoj nerazvijenosti, nepostojanju jače radikalne stranke, te nepostojanje većeg ženskog lobija. U vrijeme Khuena Hedervaryja pravo glasa nije bilo omogućeno niti svim muškarcima, a kamoli ženama. Tek nakon njegove ostavke s mjesta bana 1903.g., hrvatsko građanstvo može razmatrati promjene u ženskom pravu glasa.¹⁶⁵

¹⁵⁸ Žena i socijalizam, *Svjetlo* (Karlovac, 1884.), 13.1.1901.g., Broj 2., Karlovac.

¹⁵⁹ Lucija Benyovsky, Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata, Zagreb, 1998.g.,str.89.

¹⁶⁰ Isto.,str.90.

¹⁶¹ Sandra Prlenda, Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj, Zagreb, 2005.g.,str.323.

¹⁶² Ida Ograjšek, Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19.stoljeća, Zagreb, 2004.g.,str.98.

¹⁶³ Isto.

¹⁶⁴ Isto.

¹⁶⁵ Isto.,str.99.

Nakon Prvog svjetskog rata, dolazi do većeg političkog angažmana žena. Počinje jačati ženski pokret koji je zagovarao promicanje ženskih prava jer su ona važan čimbenik u kreiranju političkog i kulturnog života.¹⁶⁶ Preduvjet tome su dobrotvorna društva osnivana kroz cijelo 19.stoljeće, koja su kroz humanitaran rad omogućavale ženama javno neizravno djelovanje i sve veću mogućnost uključivanja u pojedine udruge, a na kraju i političke stranke, do čega će doći tek nakon Prvog svjetskog rata. Žene neizravno sudjeluju u politici kroz političke stranke koje su pomagale u organizaciji raznih skupova, priredbi i karitativnih aktivnosti.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Ivana Šubic Kovačević, *Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920. do 1927.g.*, Zagreb, 2016.g.,str.103,104.

¹⁶⁷ Isto.,str.108.

4. Žensko pitanje

Početak 19. stoljeća u Europi je postojalo javno mišljenje da je ženama mjesto u kući, u kojoj ona dobiva ulogu supruge, majke i domaćice, dok je muškarcima mjesto u javnosti. Žena je u potpunosti bila podređena muškarcu, on je kontrolirao imovinu, imao je sva roditeljska prava. U Bansknoj Hrvatskoj položaj žena je bio jednak kao i u ostatku Europe. Građanska prava su joj bila ograničena, čime se prvenstveno misli na pravo obrazovanja, koje je svedeno na minimum, a politička prava nije imala.¹⁶⁸ Promjene unutar građanskog društva dešavaju se tek 90-ih godina 19. stoljeća, zbog većeg prisustva stranog kapitala na našem prostoru. Dolazi do polaganog razvoja feminizma koji se ostvarivao kroz razne pokrete, publikacije, organizacije i suradnju s različitim političkim strankama.¹⁶⁹ Pomalo se afirmirano žensko pitanje. Tijekom cijelog 19. stoljeća promicanje ženskih prava svodilo se na pojedinačne inicijative književnica, učiteljica, pedagoga. U preporodno vrijeme djelovale su Dragojla Jarnjević i Sidonija Rubido Erdody. Nakon sloma Bachovog apsolutizma krajem 1850-ih godina, djeluju u tom pogledu Ivan Perkovac, Ivan Filipović i August Šenoa.¹⁷⁰ Krajem 1860-ih godina Ivan Perkovac, Vladimir Mažuranić, Šime Mazzura i ostali intelektualci okupljaju se oko časopisa *Vienac*. Organiziraju niz predavanja namijenjenim ženama, gdje su se upoznale s novim kretanjima u medicini, književnosti, znanosti. 1871. g. započinje nova faza ženskog pokreta, kada su Marija Jambrišak i Marija Fabković održale govor na prvoj učiteljskoj skupštini.¹⁷¹ Od tada borbu za veća ženska prava, pogotovo u obrazovanju, preuzimaju na sebe žene i to najčešće učiteljice, jer su bile obrazovane, načitanе i koje su samostalno zarađivale za očuvanje egzistencije. Rad Marije Jambrišak i Marije Fabković bio je mukotrpan i dugačak, ali je imao uspjeh. Zaslužne su za reformu srednjoškolskog ženskog obrazovanja 1892. g., koja je imala za posljedicu otvaranje Sveučilišta za žene. Dolaskom 20. stoljeća, žene su se počele sve više angažirati u javnom djelovanju. Ono je bilo ostvareno putem raznim kulturnih društva, no i dalje nije bilo nikakve formalne organizacije. 1901. g. osnovan je „Klub učiteljica“ zahvaljujući Milki Pogačić, koja je ujedno bila i urednica. Izvještava čitateljstvo o raznim događajima u svijetu koji se tiču žena.¹⁷² List *Svjetlo* prenosi: „...u Hrvatskoj nema nikakvog ženskog pokreta, nikakove organizacije, nikakovnih izrazitih težnja ni misli, kojima bi žene istupale kao takove u javnosti. U Hrvatskoj ima osim par humanitarnih ženskih društava samo jedna gospojinski

¹⁶⁸ Ida Ograjšek, Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19. stoljeća, Zagreb, 2004. g., str. 89, 90.

¹⁶⁹ Isto.

¹⁷⁰ Isto.

¹⁷¹ Isto.

¹⁷² Sanda Žuvela, Počeci hrvatskog feminizma: Marija Jambrišak i Milka Pogačić, Zadar, 2010. g., str. 99.

*klub u Zagrebu..., ...klubu manjka sve ono što bi ga moglo učiniti javnim..., ...nije potaknuo žene, da se kao žene osvjeste, trebalo bi da se žene same organiziraju, da pospješe rješenje tolikih svojih životnih pitanja...“.*¹⁷³ Iz Kluba učiteljica, 1904.g. razvila se „Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije“. Udruga je imala i svoj časopis *Domaće ognjište* u kojem su učiteljice i profesorice objavljivale članke vezane uz žensko obrazovanje i kulturno djelovanje žena. Zahvaljujući ovim organizacijama i časopisima, žensko pitanje nije bila potpuna nepoznanica hrvatskoj javnosti. Osim izvještavanja kakva je situacija u Banskoj Hrvatskoj po pitanju afirmacije žena, u raznim novinama, časopisima, autori izvještavaju o ženskim pokretima u svijetu, kako bi potaknuli domaću sredinu da slijedi njihov primjer.¹⁷⁴ To su bile prije svega vijesti o ženskim organizacijama u svijetu, koje pišu Marija Fabković i Dora Hanuševa u *Obzoru, Narodnim novinama*. Među pobornicama ženskih prava dakako da se ističe i Marija Jurić Zagorka. Kako se bavila novinarstvom, pratila je i tu tematiku. 1896.g. osnovala je „Kolo radnih žena“, gdje se okupilo 37 žena s kojima je radila na pravilima za socijalna i politička prava žena.¹⁷⁵ Otvoreno je priopćila da se u Hrvatskoj nije razvio ženski pokret kakav je bio zastupljen u Europi, te je pokušala osvijestiti društvo da borba za ženska prava ne znači poništavanje ženskosti.¹⁷⁶ Njezin feminizam bio je prisutan i u njezinim književnim djelima. Sve do kraja Prvog svjetskog rata, nije mogla energičnije djelovati, jer ideje ravnopravnosti nisu bile masovno prihvaćene. Njezina djelatnost u međuratnom periodu biti će mnogo intenzivnija. Zanimljivo je kako nisu sve istaknute žene bile pobornice ženskim pravima. Neke su zadržale tradicionalne stavove, smatrajući da ženski pokret nije koristan za značaj žena. Takav stav imale su Ivana Brlić- Mažuranić, Jagoda Truhelka, Marija Kumičić. Marija Kumičić smatrala je kako žene nikako ne bi smjele imitirati muškarce i težiti ulogama koje nisu tradicionalne (kućanica, supruga, majka), te se također protivila ženskom pravu glasa.¹⁷⁷

Žene, iako su bile angažirane u moderne pokrete, češće su bile pobornice onog tradicionalnog-konzervativnog. Sve do kraja Prvog svjetskog rata, u Banskoj Hrvatskoj ne javlja se intenzivniji ženski pokret, što ni ne čudi, pošto je društvo i dalje bilo prožeto tradicionalnim, patrijarhalnim vrijednostima.

¹⁷³ Žena i socijalizam, *Svjetlo (Karlovac, 1884.)*, 13.1.1901.g., Broj 2., Karlovac.

¹⁷⁴ Ida Ograjšek, Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19.stoljeća, Zagreb, 2004.g.,str.96.

¹⁷⁵ Iskra Iveljić, Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19.stoljeća, Zagreb, 2018.g.,str.33.

¹⁷⁶ Isto.

¹⁷⁷ Isto.,str.38.

5. Zaključak

Društveni položaj žena na prostoru Banske Hrvatske od sredine 19. stoljeća pa do Prvog svjetskog rata bio je složen. S jedne strane društvo doživljava transformaciju iz tradicionalnog konzervativnog u moderno građansko društvo, dok s druge strane i dalje prevladava tradicionalistički pogled na svijet. U društvo je zastupljeno mišljenje kako je muškarac nositelj društvene moći. Muškarac je smatran boljim spolom, koji ima autoritet nad svime, pa tako i nad ženama. On je bio taj koji hrani obitelj i donosi novac u kuću. Raspolagao je svom imovinom, uključujući imovinom svoje supruge. Iako se odnos muškarca i žene mijenjao tijekom godina, sve više žene stječu status družice i partnerice svome suprugu, on se i dalje temelji na neravnopravnosti, odnosno od žena se očekivalo da budu podložne muškarcima. Unutar svoga doma ona je trebala razviti svoje jedine uloge, a to je biti dobra domaćica, brižna supruga i majka. Potkraj 19. stoljeća položaj žena počinje se polagano mijenjati. Prodor liberalističkih ideja Zapadne Europe konačno je ostavio trag na „našem“ prostoru. Najveće se promjene očituju na polju obrazovanja, gdje je ženama omogućen polazak u škole bez obzira na društveni status. Kao opravdanje za potrebu obrazovanja žena navodi se da će one s dobivenim znanjem „efikasnije“ obavljati ulogu majke jer će na svoju djecu moći prenijeti svo znanje koje im je potrebno za obavljanje pojedine dužnosti kada odrastu. Iako su sve žene mogle dobiti osnovno obrazovanje, djevojke elite imale su puno veće mogućnosti u odnosu na žene nižih društvenih slojeva. Zbog svojeg društvenog statusa, a samim time i zbog karakterističnog vođenja života, mogle su nastaviti obrazovanje na višim školama i obrazovati se za pojedino „društveno prihvatljivo“ zanimanje. Ženama nižeg društvenog sloja obrazovanje je pomoglo kako bi mogle osigurati vlastitu egzistenciju zaposlivši se na privrednim radnim mjestima. Obrazovanje je omogućavao izlazak u javnost, što je pogotovo utjecalo na žene viših slojeva. Počinje se javljati želja za radom, a zbog adekvatnog stečenog obrazovanja to je bilo moguće, stoga se veliki broj žena zapošljava u školama kao učiteljice. Nisu imale ista prava kao i muškarci, no situacija će biti daleko povoljnija za generaciju žena koje su stasale na prijelomu stoljeća. One će imati bolje preduvjete za samostalnije javne nastupe. Masovnije ulaze na tržište rada, iako suprug ostaje taj koji donosi više materijalnih sredstava, no njezin status unutar obitelji polako raste. Na prijelomu stoljeća, odraz modernističkih ideja postaje sve veći. Žene po uzoru na Zapad počinju sve više djelovati na umjetničkoj sceni. Umjetnost nije više smatrana muškim i nisko pozicioniranim zanatom namijenjenim ženama nižih slojeva, već talentom u kojem je potrebno da sudjeluju visoko obrazovane žene. Stoga se sve više žena viših društvenih slojeva počinje afirmirati kao glumice, operne pjevačice, balerine, glazbenice, slikarice, književnice.

Dolazi do sveprisutnijeg udruživanja žena u dobrotvorna društva i u radničke organizacije što će doprinijeti emancipaciji žena. Putem njih počinju zahtijevati veća prava, te traže izjednačavanje pojedinih prava s muškarcima. No društvene i ekonomske prilike Banske Hrvatske nisu bile bajne, stoga nije bilo ni za očekivat drastičnije promjene. S obzirom na stanje, vidljivo je da Banska Hrvatska zaostaje nekoliko godina za Zapadnom Europom, no uspijeva pohvatati trendove. Ti trendovi biti će provedeni u djelo, koje će dati značajni rezultat tek nakon Prvog svjetskog rata.

6. Bibliografija

Izvori:

Periodička građa:

Dom i Sviet,:

1888.g. (Broj 1-20)

1892.g. (Broj 13-20)

Domobran:

1865.g. (Broj 56)

Jutarnji list (Zagreb, 1912):

1913.g. (Broj 544)

Karlovački glasnik :

1899.g. (Broj 4)

1900.g. (Broj 30)

1901.g. (Broj 25)

Narodne novine (Zagreb, 1861):

1868.g. (Broj 229)

1888.g. (Broj 103-116)

1891.g. (Broj 280)

1892.g. (Broj 26, 207)

Primorac:

1875.g. (Broj 58)

Svjetlo:

1901.g. (Broj 2)

Literatura:

Knjige i članci:

Iveljić, Iskra, Očevi i sinovi, Privredna elita u Zagrebu u drugoj polovici 19.stoljeća, Zagreb, 2007.g.

Mill, Stuart John, Podređenost žena, Zagreb, 2000.g.

Benyovsky Lucija, Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata, Zagreb, 1998.g.

Blivajs, Modrić Dunja, Utjecaj školskog zakonodavstva na razvoj školstva u Banskoj Hrvatskoj od 1774.g. do 1850.g., Zagreb, 2007.g.

Červenjak, Jelena i Kerže- Živaković, Zlata, Modernizacijska kretanja i položaj žena u gradu Osijeku na prijelazu 19. u 20.stoljeće, Osijek, 2014.g.

Erceg, Sonja i Tataj, Dora, Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19.stoljeća, Zagreb, 2020.g.

Gorenjak, Ograjšek, Ida, On uči, ona pogađa, on se sjeća, ona prorokuje – pitanje obrazovanja žena u sjevernoj Hrvatskoj krajem 19.stoljeća, Zagreb, 2004.g.

Gorenjak, Ograjšek, Ida, Zastupljenost ženskog pitanja u hrvatskim glasilima na kraju 19.stoljeća, Zagreb, 2004.g.

Iveljić, Iskra, Od plemenite dokolice do profesije. Žene i umjetnost u Banskoj Hrvatskoj 19.stoljeća, Zagreb, 2018.g.

Jagić, Suzana, Jer kad žene budu prave žene...Uloga i položaj žena u obrazovnoj politici Banske Hrvatske na prijelazu u XX. Stoljeće, Ivanec, 2008.g.

Luetić, Tihana, Počeci visokoškolskog obrazovanja za žene u Hrvatskoj i usporedba sa stanjem u susjednim zemljama, Zagreb, 2020.g.

Ljubić, Lucija, Prve glumice na Hrvatskim kazališnim daskama, Zagreb, 2008.g.

Munjiza, Emerik, Napredak u odgoju djevojčica u obveznom hrvatskom školstvu druge polovine XIX. Stoljeća, Osijek, 2012.g.

Pintarić, Snježana i Vujić, Žarka, Identificiranje i reprezentiranje povijesnih prostora likovnog stvaranja žena, Zagreb, 2018.g.

Prlenda, Sandra, Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj, Zagreb, 2005.g.

Šego, Jasna, O ženama u „Viencu“ i o liku učiteljice u trima književnim tekstovima 19.stoljeća, Zagreb, 2012.g.

Škrinjar, Ivanković, Marijana, Više djevojačke škole ženskih crkvenih redova u Hrvatskoj i Slavoniji na prijelazu stoljeća, Zagreb, 2014.g.

Šubić, Kovačević, Ivana, Prisutnost žena u zagrebačkom političkom tisku od 1920.g. do 1927.g., Zagreb, 2016.g.

Vuković, Ksenija i Šmaguc, Tamara, Društveni kontekst izbora zanimanja žena u Hrvatskoj u razdoblju od kraja 19.stoljeća do početka 21.stoljeća, Zagreb, 2015.g.

Župan, Dinko, Dobre domaćice, Obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19.stoljeća, Slavonski Brod, 2009.g.

Župan, Dinko, Uzor djevojke, Obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj tijekom druge polovice 19.stoljeća, Zagreb, 2001.g.

Žuvela, Sanda, Počeci hrvatskog feminizma: Marija Jambrišak i Milka Pogačić, Zadar, 2010.g.

Diplomatski radovi

Gonan Mia, Recepcija djelovanja hrvatskih umjetnica na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće, diplomatski rad, Filozofski fakultet Zagreb, 2014.g.

Internetski izvori

Brlić-Mažuranić, Ivana, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6.9.2022.

(<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9601>)

Jurić, Marija- Zagorka, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6.9.2022.

(<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29566>)

Raškaj, Slava Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 6.9.2022.

(<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51910>)

7. Prilozi

1. Slika 1: *Žena s djecom* (*Dom i Sviet*, 15.6.1888.g., Broj 12., Zagreb, str. 192)
2. Slika 2: *Žene visokog društva krajem 19.stoljeća* (*Dom i Sviet*, 15.4.1888.g., Broj 8., Zagreb, str. 128)
3. Slika 3: *Tečaj vezenja u Ženskoj stručnoj školi u Zagrebu krajem 19.stoljeća* (Erceg, Sonja i Tataj, Dora, *Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, Zagreb, 2020., str.85)
4. Slika 4: *Maturantice Ženskog liceja krajem 19.stoljeća* (Erceg, Sonja i Tataj, Dora, *Položaj žena u Banskoj Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća*, Zagreb, 2020., str.87)
5. Slika 5: *Marija Jurić- Zagorka, hrvatska spisateljica* (*Dom i Sviet*, 1.7.1902.g., Broj 13., Zagreb, str. 241)
6. Slika 6: *Marija Ružička- Strozzi, hrvatska glumica* (*Dom i Sviet*, 15.5.1888.g., Broj 10., Zagreb, str. 148)